

SLOM KRALJEVINE JUGOSLAVIJE U TRAVNJU 1941.

Lukšić, Marija

Undergraduate thesis / Završni rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Split / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:172:113589>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-08-08**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)

UNIVERSITY OF SPLIT

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

**SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET**

**ZAVRŠNI RAD
SLOM KRALJEVINE JUGOSLAVIJE U TRAVNJU 1941.**

MARIJA LUKŠIĆ

Split, 2023.

ODSJEK ZA POVIJEST
DVOPREDMETNI STUDIJ POVIJESTI I TALIJANSKOG JEZIKA I
KNJIŽEVNOSTI

ZAVRŠNI RAD

Slom Kraljevine Jugoslavije u travnju 1941.

Studentica:
Marija Lukšić

Mentor:
prof. dr. sc. Aleksandar Jakir

Split, rujan 2023.

Sadržaj:

1. Uvod	1
2. Korijeni krize	2
3. Jugoslavija u europskom poretku 1934-1937	3
3.1. Razdoblje namjesništva.....	12
3.2. Prijedlozi za rješenje hrvatskog pitanja	14
3.3. Pad Milana Stojadinovića i sporazum Cvetković-Maček.....	18
4. Djelovanje KPJ.....	23
5. Razdoblje Drugog svjetskog rata	26
5.1. Politika naklone neutralnosti.....	29
5.2. Pristupanje Jugoslavije Trojnom paktu.....	31
5.3. Državni udar 27.03.1941.	32
5.4. Slom Kraljevine Jugoslavije.....	35
5.5. Uspostava NDH.....	40
6. Zaključak.....	42
7. Sažetak.....	43
8. Bibliografija	44

1. Uvod

Glavna tema ovog završnog rada je slom Kraljevine Jugoslavije u travnju 1941. Prikazano je kritično razdoblje života Kraljevine Jugoslavije kada je ona nastojala postići unutrašnji mir, te se istovremeno trudila prilagoditi nadmoćnoj sili susjednih država. Međutim, stvari su ipak malo kompleksnije ukoliko želimo dati odgovor na pitanje zbog čega se Kraljevina Jugoslavija tako jednostavno raspala nakon napada Wehrmachta. U samom predratnom razdoblju jugoslavenska svakodnevica bila je okarakterizirana sve žešćim društvenim i nacionalnim pitanjima, pa ipak bilo bi pogrešno tražiti isključivo u njima uzroke brzog raspada Kraljevine Jugoslavije, a još je manje opravdano po nekim povjesničarima iz korpusa srpske historiografije prebacivati krivnju na jedan, u ovom slučaju hrvatski narod. Po završetku tzv. Travanjskog rata i poraza Kraljevine Jugoslavije postavljalo se pitanje odgovornosti za vojni poraz, a jedna od dominantnih teza koja je prevladavala među srpskim nacionalistima temeljila se na izdaji Hrvata i drugih nesrpskih naroda. U radu je prikazano kako ta teza uzroka jugoslavenskog poraza ne odgovara istini. Pravi uzroci poraza u Travanjskom ratu mogu se prepoznati u lose vođenoj vanjskoj i obrambenoj politici te neriješeno nacionalno pitanje hrvatskog i drugih jugoslavenskih naroda pridonosilo je jugoslavenskoj slabosti.

2. Korijeni krize

Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca rodila se, nakon završetka prvog svjetskog rata, kao plod idealističkog državotvorstva i kao baštinica ostataka Habsburške monarhije. Ta kraljevina, smišljena u doba rata, bila je slab amalgam naroda s oprečnim i protuslovnim nazorima o državnom uređenju, osobito o značaju i obliku nove države. Njezin će glavni unutrašnji problem biti, kako preobraziti u Jugoslavene Srbe i Hrvate, Slovence i Dalmatince, Bošnjake, Hercegovce i Makedonce, dakle muškarce i žene koji su do tada živjeli pod sedam različitih krovova, kao državljani nezavisnih država Srbije i Crne Gore, kao stanovnici Slovenije i Dalmacije, koje su bile austrijska područja, Vojvodine i Hrvatsko-Slavonije kojom je upravljala Dvojna monarhija, i Makedonije kojom je do 1912. upravljala Turska, a idućih šest godina Srbija.¹

Iako je narodima nove kraljevine bio zajednički duh slobode i neovisnosti o tuđoj vlasti i stranom ugnjetavanju, nije svima bio zajednički duh nacionalnog jedinstva što se rađa iz zajedničkog jezika ni osjećaj srodnosti u zajedničkoj kulturi. Jugoslavenski narodi nisu imali zajedničke političke filozofije i iskustva na kojima bi mogli izgraditi jednu novu političku zajednicu. U razdoblju od 1914. do 1919. godine bjesnio je sukob oko oblika nove države između dvaju suprotnih političkih shvaćanja. Na jednom je kraju spektra bila centralistička ideja moćne Radikalne stranke Srbije s Nikolom Pašićem na čelu, držali su da Srbija mora imati prevlast u Jugoslaviji. Na drugom su kraju bile federalističke ideje političkih skupina što su se razvile u Hrvatskoj nakon revolucije 1848. godine. Političari s obaju polova sukoba, centralističkog i federalističkog, nosili su u svom duhu jasnu sliku kako bi morala izgledati jedinstvena država Južnih Slavena.²

Upravo se taj sukob pogleda često naziva srpsko-hrvatskim pitanjem. Upravo je neslaganje između Srba i Hrvata, iako prvenstveno unutrašnji problem, bilo presudno u oblikovanju i vođenju vanjske politike nove kraljevine. Hrvatski su predstavnici u veličanstvenoj zamisli nove države Južnih Slavena gledali tvorevinu unutar koje će biti autonomna hrvatska država. Svoju zamisao zasnivali su na "povijesnom državnom pravu". Srbi su na jedinstvenu kraljevinu gledali kroz leće izbrušene u stoljetnim borbama ponajprije s Turcima, a zatim protiv

¹ Hoptner, Jacob. Jugoslavija u krizi 1934-1941, Otokar Keršovani, Rijeka 1972. Str 51.

² Hoptner, Jacob. Jugoslavija u krizi 1934-1941, Otokar Keršovani, Rijeka 1972. Str 51-52.

Austrijanaca. Oni su u sebi gledali osloboditelje Hrvata, iako su se Hrvati bili borili u redovima Austrijanaca.³

Jugoslavenska je država od svog početka nosila u sebi problem međusobnih odnosa naroda koji su je činili. Taj je problem dolazio do izražaja već i prije donošenja Vidovdanskog ustava. Upravo zbog nacionalne neravnopravnosti, borba protiv centralizma i za reviziju ustava povezivala se s borbom za reafirmaciju nacionalne posebnosti i autonomnosti pojedinih naroda unutar zajedničke države. Tu je borbu poticala centralistička praksa beogradskih političkih krugova kao i često ponavljana teza o pobjedničkoj Srbiji kao osloboditelju i izbavitelju iz društva poraženih naroda. Centralizaciji države protivile su se i Slovenska narodna stranka i Jugoslavenska muslimanska organizacija, kao i crnogorski federalisti.⁴

Što se tiče parlamentarne demokracije, ona je bila temeljito deformirana. Postupno se pretvarala u borbu političkih vrhova u Srbiji da se zadrže na vlasti i da stalno sužavaju prostor parlamentarizma i demokratizma. Zatiranju načela parlamentarizma znatno je pridonio i sam kralj Aleksandar. Njegov utjecaj na politiku iskazivao se osobito u izboru članova vlade, u omogućavanju da u upravi zemlje ostanu vlade koje nemaju potrebnu poslaničku većinu u Narodnoj skupštini te u rušenju vlada koje su tu većinu imale.⁵ U Kraljevstvu SHS napravljen je značajan korak naprijed u uvođenju nekih političkih sloboda u odnosu na stanje u Austro-Ugarskoj Monarhiji. Pa ipak, u Kraljevstvu je stvoren tip vladavine koji se može nazvati *ancien regime*, drugim riječima, tip vladavine koji prethodi modernoj državi, a u sebi sadrži elemente staroga, i dalje je ustrojena kao imperij u kojemu centar dominira nad periferijom, vlast i vlasništvo nisu odvojeni, monarh kontrolira prisvajanje dobara i podjeljuje privilegije.⁶

Naposljetku, i dalje postoji podjela na bogatu manjinu i siromašnu većinu. Radilo se o vrlo reduciranoj, limitiranoj demokraciji s jakim represivnim aparatom koji je bio obilježen centralizmom, hegemonizmom i velikosrpstvom. Beogradski su vlastodršci jednostavno nametali Hrvatskoj i Hrvatima i drugim regijama i narodima velikosrpski koncept koji velika većina Hrvata nije mogla prihvatiti. Broj Hrvata koji je podržavao režim očigledno se smanjivao kako se bližio Drugi svjetski rat. Iz perspektive Beograda moglo se činiti da se radi

³ Hoptner, Jacob. Jugoslavija u krizi 1934-1941, Otokar Keršovani, Rijeka 1972. Str 52.

⁴ Matković, Hrvoje. Povijest Jugoslavije (1918-1991) hrvatski pogled, Naklada Pavičić, Zagreb 1998., str 153.

⁵ Matković, Hrvoje. Povijest Jugoslavije (1918-1991) hrvatski pogled, Naklada Pavičić, Zagreb 1998., str 153-154.

⁶ Goldstein, Ivo. Hrvatska 1918.-2008. Europapress holding, Novi liber, Zagreb 2008. str 34.

o problemima u jedinstvenoj, unitarnoj državi i da to nije nacionalno pitanje. Beogradska vlast nije shvaćala, a kasnije nije željela shvatiti, da su procesi formiranja nacionalnih identiteta i kod Srba i kod Hrvata i kod Slovenaca bili u završnoj fazi ili već završeni. Drugim riječima, nisu shvaćali da ih je prekasno kanalizirati prema stvaranju jedinstvene nacije, odnosno, da se radi o ireverzibilnom procesu.⁷

Kada se njihov koncept suočio s otporom, reagirali su represijom u tradicionalnoj maniri represivnog režima. Pašić i Pribićević tvrdili su 1923. da je Kraljevina Doba centralizma SHS “stečena krvlju” i da se po cijenu krvi mora sačuvati. Tek su malobrojni intelektualci liberalne orijentacije, kojima se ne može odreći zalaganje za jugoslavenstvo, poput Milana Čurčina tvrdili da “jedinstvo i krv” ne idu zajedno. Na taj je način kriza vlasti prerastala u krizu države. Beogradske su vlasti tek u drugoj polovini tridesetih priznali postojanje “hrvatskog pitanja”. Preplašeni vanjskim i unutarnjim pritiscima, shvatili su da ga valja rješavati u dogovoru sa Zagrebom, ali je tada već bilo prekasno. Stoga je bilo izvjesno, kako se približavao Drugi svjetski rat da se takva Jugoslavija neće moći održati.⁸

Ustavotvorna skupština sastala se u prosincu 1920. godine. 01. siječnja 1921. godine prihvaćen je centralistički ustav što ga je bio predložio Pašić, uglavnom zato što 161 delegat među kojima i Hrvati vođeni Stjepanom Radićem, nije htio glasati nego je napustio skupštinu. Da su ostali, vjerojatno bi skrenuli skupštinu prema svom stajalištu. Kao političar, Pašić bi shvatio nužnost kompromisa. S druge strane, Radić je, čini se, htio ili sve ili ništa. Radićeva je politika nesuradnje ubrzo izazvala nevolje. Oblik države ostao je neriješen problem, a parlamentarni je sustav bilo sve teže ostvariti zbog odsutnosti Hrvata, prevelikog predstavnštva Srba, korupcije i nedostatka stranačke discipline. Sredinom tridesetih godina situacija će biti još teža, pa čak i tragična. Ali, jugoslavensku je vlast pogodila tragedija još prije toga. Potaknut kraljevim molbama za suradnju, Radić je pristao preuzeti svoje mjesto u skupštini.⁹

⁷ Goldstein, Ivo. Hrvatska 1918.-2008. Europapress holding, Novi liber, Zagreb 2008. str 34.

⁸ Goldstein, Ivo. Hrvatska 1918.-2008. Europapress holding, Novi liber, Zagreb 2008. str 34-35.

⁹ Goldstein, Ivo. Hrvatska 1918.-2008. Europapress holding, Novi liber, Zagreb 2008. str 61.

Slika 1. Nikola Pašić

Slika 2. Stjepan Radić

Ubojstvom dr. Đure Basaričeka i Pavla Radića, smrtnim ranjavanjem Stjepana Radića, težim i lakšim ozljedama dr. Ivana Pernara i Ivana Grande 20. lipnja 1928. godine u državnoj skupštini u Beogradu počinje nova faza obračuna vladajućeg režima s hrvatskom oporbom, faza fizičke likvidacije njezinih prvaka ili istaknutih pripadnika. Atentat je izvršio Puniša Račić, poslanik srbijanske Radikalne stranke u vrijeme zasjedanja državne Skupštine. Račićev javni obračun revolverskim hicima s prvacima Hrvatske seljačke stranke, a bili su zasigurno namijenjeni ne samo njima i Stjepanu Radiću kao glavnoj meti nego i Radićevu tadašnjem suradniku u Seljačko-demokratskoj koaliciji Svetozaru Pribićeviću, izazvao je veliko zanimanje javnosti u Kraljevini SHS, ali i oprečne reakcije.¹⁰

Zainteresirana je bila i svjetska javnost. Pozornost javnosti bila je usmjerena ne samo na sve detalje toga čina nego i na mogućnost otkrivanja njegove političke pozadine kao i na kažnjavanje atentatora i drugih osoba upletenih u organiziranje atentata bez obzira na to što je velik dio javnosti u Srbiji bio naklonjen Račiću, a u Hrvatskoj je atentat osuđivan kao napad na cijeli hrvatski narod zato što su ubijeni njegovi legitimni predstavnici.¹¹

Kraljevski organi vlasti, sama vlada (odnosno njezini pojedini dužnosnici), a zatim i žandarmerija i policija pod njezinom upravom, uoči izvršenja atentata, a također i poslije njega,

¹⁰ Janjatović, Bosiljka. "Hrvatska 1928.-1934. godine: vrijeme organiziranih političkih ubojstava." *Povijesni prilozi* 13, br. 13 (1994): 219-244. <https://hrcak.srce.hr/107202>

¹¹ Janjatović, Bosiljka. "Hrvatska 1928.-1934. godine: vrijeme organiziranih političkih ubojstava." *Povijesni prilozi* 13, br. 13 (1994): 219-244. <https://hrcak.srce.hr/107202>

povukli su niz poteza koji su u najmanju ruku izazvali sumnju u njihovo provođenje zakona, u njihovu namjeru da se javnost objektivno izvijesti o atentatu, da se brzo uhiti atentator i da se nad njim provede istraga rezultati koje će biti osnova za sudski proces. Pokazuju to sljedeći podaci. Tijekom 1928. godine u vladi bliskomu beogradskom listu »Jedinstvo« u nekoliko navrata objavljene su smrtne prijetnje Radiću i Pribičeviću i njihovim suradnicima, a vlada na njih nije uopće reagirala; isto tako tijekom skupštinskih zasjedanja, a pogotovo uoči izvršenja atentata, također su pojedini radikalni poslanici prijetili smrću vodstvu Seljačko-demokratske koalicije, ali ni vlada ni čelništvo skupštine nisu na te prijetnje obratili nikakvu pozornost.¹²

Od uspostave diktature početkom 1929. godine, politički je život u Kraljevini zapravo zamro. Kralj je lukavo koristio svoju moć, naizmjenično je primjenjivao metode prinude i psihološkog popuštanja, ovisno o tome što je smatrao u određenom trenutku korisnijim. Hrvatsku je opoziciju plašio vještom propagandom o “amputaciji” Hrvatske (tobože bi jedan dio Hrvatske pustio da se osamostali, ali bi unutar granica ostatka države ostao velik dio hrvatskog nacionalnog korpusa), sklapanjem savezništva sa slovenskim i muslimanskim strankama i centrima moći. Nastojao je držati veze i s hrvatskim disidentima, plašio je hrvatsku javnost povratkom Habsburgovaca (čega se i sam pribojavao). Po potrebi je pooštravao i policijsku represiju, a u tom smislu znao je upotrijebiti i vojsku.¹³

U stvari, sve se svodilo na patetične izjave režimskih poslušnika o uspostavljenom državnom jedinstvu. U prve dvije godine diktature ispod naoko mirnog političkog dekora, tek povremeno remećenog obračunima režima s komunistima i usamljenim građanskim političarima koji su smogli snage da mu se suprotstave bujalo je sve veće nezadovoljstvo, a zaoštravala se i gospodarska kriza. Represija pod egidom unitarnog jugoslavenstva čak je i krugove sklone režimu i u Jugoslaviji i u međunarodnoj politici, uvjeravala u promašenost i bezizglednost situacije. Kralj je bio prisiljen na ustupke, pa je u ljeto 1931. pregovarao sa srpskom opozicijom, potom i s Antonom Korošcem kao predstavnikom Slovenske ljudske stranke. Stoga je Aleksandar bio prisiljen 3. rujna 1931. proklamacijom nametnuti Ustav. Objavio je tu vijest o desetoj obljetnici svoga proglašenja za kralja Srba, Hrvata i Slovenaca. Čitava je atmosfera trebala sugerirati kako slijedi veliki povratak na stanje prije 1929. godine i kako se diktatura na svaki način napušta. Doduše, povratak na ustavnost se, barem u teoriji, dogodio

¹² Janjatović, Bosiljka. “Hrvatska 1928.-1934. godine: vrijeme organiziranih političkih ubojstava.” Povijesni prilozi 13, br. 13 (1994): 219-244. <https://hrcaak.srce.hr/107202>

¹³ Goldstein, Ivo. Hrvatska 1918.-2008. Europapress holding, Novi liber, Zagreb 2008. str 61.

nestalo je otvorenog apsolutizma. ali su *de facto* diktatura i apsolutizam preoblikovani u novo, tobože prihvatljivije ruho. No, temelji šestojanuarskog režima su ostali: integralno jugoslavenstvo i praktički ničim ograničena kraljevska vlast. Prema ustavu, kralj je simbolizirao “narodno jedinstvo i državnu celinu” što je drugim riječima bila unitaristička ideologija i centralistički državni ustroj.¹⁴

Slika 3. – kralj Aleksandar I. Karađorđević

U prvim godinama Kraljevine, prvi je cilj jugoslavenske vanjske politike bio osigurati integritet granica. Njezini su dalekosežniji ciljevi bili da novoj državi nađe mjesto u novom europskom poretku i stvori valjan balkanski savez koji će osigurati mir tom području i balkanske države zaštititi od makinacija i miješanja velikih sila. Postavlja se pitanje kome se Jugoslavija mogla obratiti za pomoć ako bi se našla u nevolji? Ne Rusiji, nekadašnjoj zaštitnici srpske države, u svom novom revolucionarnom i revizionističkom ruhu, Rusija više nije bila prihvatljiva monarhističkoj Jugoslaviji. Ni poraženoj Njemačkoj. Ni Velikoj Britaniji, kojoj su imperijalni interesi bili drugdje i koja svojim shvaćanjem europske sigurnosti, sve manje zasnovanim na načelu ravnoteže snaga, nije obećavala nikakvu pomoć u poštovanju mirovnih ugovora. U cijeloj se Europi samo jedna sila čvrsto protivila svakoj promjeni granica jugoistočnih europskih država. Ta je sila bila Francuska. U toj neizvjesnoj situaciji mlada je država morala naći saveznike. Da bi se usprotivila mađarskom iredentizmu i spriječila restauraciju Habsburga, Jugoslavija se 1921. godine udružila s Rumunjskom i Čehoslovačkom u Malu antantu. U

¹⁴ Goldstein, Ivo. Hrvatska 1918.-2008. Europapress holding, Novi liber, Zagreb 2008. str 135.

međuvremenu, pokušala je sebi naći mjesto u širem europskom obrambenom sustavu potpisivanjem ugovora o prijateljstvu s Francuskom.¹⁵

To su, dakle, bili problemi Jugoslavije kad je ulazila u olujne godine iz kojih će izbiti Drugi Svjetski rat. Njezini unutrašnji nemiri i njima izazvani odnosi s drugim državama brzo su postali gotovo nedjeljivi, međuovisni značaj njezinih unutrašnjih i vanjskih problema ubrzo će biti jasan, kad će Kraljevina tražiti sebi spas kao nacionalna cjelina. Tu su bili Hrvati, u očima Srba vrlo bučna i na izgled neprilagodljiva nacionalna skupina koja svojim političkim zahtjevima ugrožava unutrašnju sigurnost države. Tu su bile ostale nacionalne skupine i manjine, što su žudjele za priznanjem i mjestimice dizale glas, stvarajući političku disonancu koja je nekoć bila glavno obilježje mnogonarodne Dvojne monarhije. Tu su bili, nezadovoljni susjedi Italija, Mađarska, Bugarska, koje su tražili područja na račun Jugoslavije. Te nedaće Jugoslavija je velikim dijelom naslijedila od Dvojne monarhije, a za petnaest godina truda nije ih uspjela ublažiti. Njihovi su korijeni ležali u razvoju europske diplomacije u cjelini, pa se njihovo rješenje nužno moralo ticati europske zajednice u cjelini.¹⁶

¹⁵ Hoptner, Jacob. Jugoslavija u krizi 1934-1941, Otokar Keršovani, Rijeka 1972. Str. 56-57

¹⁶ Hoptner, Jacob. Jugoslavija u krizi 1934-1941, Otokar Keršovani, Rijeka 1972. Str. 65

3. Jugoslavija u europskom poretku od 1934-1937

Djelovanje uskrsnuća Njemačke 1933. godine proželo je svu Europu. Iskusni su promatrači stali uočavati promjene u strukturi snaga na kontinentu i upozoravati na pohod osvetničke Njemačke. Nasuprot Britancima, Francuzi su bili i te kako svjesni jačanja moći Njemačke i njezinih mogućih posljedica. Da bi izgradili sustav obrane Sredozemlja, Francuzima su bile potrebne i Italija i Jugoslavija. Ali, da bi Italiju nagovorila na nekakav opći dogovor o Sredozemlju, Francuska je najprije morala s njom riješiti već stare nesuglasice. 2. ožujka 1934. godine otpočeli su francusko-talijanski pregovori koji su dijelom bili usmjereni na pomirenje Italije s Jugoslavijom i ostalim članicama Male antante. Pregovori su okončani tako da su Francuzi pristali pomoći Italiji u njezinim nastojanjima da Njemačkoj onemogući aneksiju Austrije i prevlast nad Mađarskom. Kao prvi korak, Francuska će izvršiti pritisak na Jugoslaviju i druge članice Male antante kako bi osigurala njihovu suradnju u savezu protiv Hitlera.¹⁷

Što se Jugoslavena tiče, njima se činilo da su Talijani naumili raskomadati njihovu državu. Bili su sigurni da Talijani huškaju hrvatske separatist na česta djela nasilja, među kojima i atentat na njihova kralja. Oni bi nazvali tipično talijanskim cinični odgovor Leonarda Vitettija, savjetnika talijanske ambasade u Londonu, kome je Orme Sargent iz britanskog ministarstva vanjskih poslova bio predložio neka Italija u svojoj politici prema Jugoslaviji teži Jugoslavene privući, a ne ih odbijati, kako ne bi bili u iskušenju da se oslone na Njemačku. Tri godine kasnije, Ciano će toga Vitettija zadužiti da vodi pregovore za sklapanje pakta o prijateljstvu s Jugoslavijom.¹⁸

No, u ono je doba Vitetti odgovorio Sargentu da Italija ne može pridobiti Jugoslavene jer se Beograd služi italofobijom kao cementum za učvršćenje jugoslavenske države. Jugoslavenski se diplomati nisu ni najmanje trudili da sakriju nezadovoljstvo svoje vlade zbog pritiska kojim su Francuzi htjeli navesti Jugoslaviju na dobrohotno razmatranje talijanskih ekonomskih planova. Beogradu se činilo da je Mussolini združio svoje ekonomske planove i političke nakane. I jedno i drugo kao da je bilo upereno protiv Male antante uopće a protiv Jugoslavije napose. Ta mješavina nemoćne mržnje prema Italiji i sve većeg nepovjerenja prema Francuskoj

¹⁷ Hoptner, Jacob. Jugoslavija u krizi 1934-1941, Otokar Keršovani, Rijeka 1972. Str. 67-68.

¹⁸ Hoptner, Jacob. Jugoslavija u krizi 1934-1941, Otokar Keršovani, Rijeka 1972. Str. 68.

jačala je u Jugoslavenima osjećaj osamljenosti i poticala njihovu vladu da traži pomoć od jedne velike sile s kojom nema nesuglasica. Takva je sila bila Njemačka. Sporazum s Njemačkom mogao bi biti protuteža talijanskom pritisku i snazi što su se sada osjećali u Podunavlju. Jugoslaveni su otvoreno, u svim europskim ministarstvima vanjskih poslova, oštro napadali Francuze, njihov karakter i pobude, ali se Francuzi nisu obazirali na to. Nastavili su izvršavati obećanja koja su dali Mussoliniju i izgrađivati vlastitu političku i vojnu obranu.¹⁹

Diktatura i gušenje demokratskih Sloboda nisu omeli kralja Aleksandra da se u vanjskoj politici i dalje oslanja na zapadne demokracije, iako su one imale ozbiljne prigovore uspostavi diktatorskog režima. Dolazak Hitlera na vlast u Njemačkoj naveo je kralja na preispitivanje odnosa s Njemačkom u smislu međusobnog približavanja. To se događa upravo u vrijeme kada Francuska pokušava obuzdati uspon Njemačke organiziranjem novih međunarodnih odnosa u Europi. Zato je francuska diplomacija bila uznemirena vijestima da se kralj Aleksandar namjerava približiti Njemačkoj. Bio je to razlog posjeta francuskog ministra vanjskih poslova Louisa Barthoua Beogradu u lipnju 1934. godine i tada dogovorenog posjeta kralja Aleksandra u Parizu za listopad iste godine.²⁰

U razgovorima s kraljem Aleksandrom istaknuo je važnost boljih odnosa Jugoslavije i Italije. Na njegovo iznenađenje i oduševljenje, Kralj, za koga je znao da je u Njemačkoj stao gledati pomoć protiv Italije, spremno je pristao da za nekoliko tjedana nastave razgovore u Parizu. Nakon Barthouova posjeta, Aleksandar je svom ministru vanjskih poslova Bogoljubu Jevtiću rekao kako je u interesu mira spreman ugađati Italiji koliko najviše može. On ne želi ometati francusku politiku *rapprochementa* s Italijom, ali drži svojom dužnošću od Mussolinija dobiti čvrstu garanciju integriteta jugoslavenskog teritorija. Aleksandar je sjetno izrazio nadu da će Mussolini također učiniti štogod za slovenske i hrvatske manjine na talijanskom području, dopuštajući im da imaju svoje škole i tisak na svom jeziku. Tako bi se pariralo žalbama Slovenaca da ih je Beograd napustio. Za uzvrat, Jugoslavija bi Italiji učinila mnoge ekonomske ustupke, osobito glede drva i drvnih proizvoda prijeko potrebnih talijanskoj industriji. To su bili Aleksandrovi politički ciljevi, ali, poput Barthouovih velikih planova, oni se nikada nisu ostvarili.²¹

¹⁹ Hoptner, Jacob. Jugoslavija u krizi 1934-1941, Otokar Keršovani, Rijeka 1972. Str. 68-69.

²⁰ Matković, Hrvoje. Povijest Jugoslavije (1918-1991) hrvatski pogled, Naklada Pavičić, Zagreb 1998., str 184

²¹ Hoptner, Jacob. Jugoslavija u krizi 1934-1941, Otokar Keršovani, Rijeka 1972. str. 69-70.

Saznavši za kraljev namjeravani put u Francusku, Pavelić se odlučio za akciju, za vrijeme tog posjeta ukloniti nositelja diktature. Organizaciju i pripreme Pavelić je povjerio Eugenu Didi Kvaterniku, a atentatori su se pripremali na Janka pusti u Mađarskoj, odakle su s falsificiranim putovnicama preko Austrije krenuli u Francusku. Kralj je isplovio iz Boke Kotorske na razaraču “Dubrovnik” i stigao u Marseille 9. listopada 1934. Otuda je trebao nastaviti prema Parizu. No, nakon iskrcavanja, kada je povorka automobile krenula prema gradskoj vijećnici, na kralja je izvršen atentat. Uz kralja smrtno je pogođen i francuski ministar Barthou.²² Atentat su organizirali makedonski nacionalisti zajedno s ustaškom organizacijom iz koje su se posebno angažirali Vjekoslav Servatzy, Eugen Dido Kvaternik (1910-1962), kao i sam Ante Pavelić, sami su ustaše govorili da je progovorio “ustaški sam okres”.²³

Aleksandrova nasilna smrt, baš kao i atentat na hrvatske zastupnike 1928. godine, teško su opteretili politički život, “otežali modernizaciju Jugoslavije kao države, a pogotovo kao društva”. Ove dvije tragedije obilježile su dubinu raskola između Srba i Hrvata – možda ne toliko u politici, koliko u emocionalnom smislu i na razini pučkih mitologija. Dugo su godina u nacionalnim memorijama one bile jedan od ključnih argumenata da se “s njima više ne može”. No, bilo je i dalje dosta onih koji su mislili drugačije – prvenstveno, radi se o mnogim Srbima u Hrvatskoj koji su se 1928. solidarizirali sa svojom širom domovinom Hrvatskom i slijedili politiku SDS. S druge strane, Hrvati skloni monarhističkoj opciji, na vijest o marseilleskom atentatu također su žalovali.²⁴

²² Matković, Hrvoje. Povijest Jugoslavije (1918-1991) hrvatski pogled, Naklada Pavičić, Zagreb 1998., str 184.

²³ Goldstein, Ivo. Hrvatska 1918.-2008. Europapress holding, Novi liber, Zagreb 2008. Str. 154.

²⁴ Jugoslavija u istorijskoj perspektivi, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd 2017. str 127.

3.1. Razdoblje namjesništva

Aleksandar je za sobom ostavio tri sina, od kojih je najstariji bio jedanaestogodišnji Petar. Umjesto malodobnog Petra, kraljevsku su vlast preuzeli namjesnici, Aleksandrov bratić, knez Pavle Karađorđević, senator i ministar prosvjete Radenko Stanković te ban Savske banovine dr. Ivo Perović. Vlast je *de facto* pripala knezu Pavlu, jer su druga dva namjesnika svedena na “prisutne građane”. Knez Pavle bio je u načelu blizak idejama zapadne demokracije, ali je istovremeno tražio načina da u zemlji očuva unitarno jugoslavenstvo. U sljedećim godinama bio je suočen s vrlo jakim unutarnjim i vanjskim pritiscima. Nastojeći na svaki način Jugoslaviju održati izvan rata koji se ubrzano približavao, počeo je raditi kompromise nauštrb demokracije, pa će stoga biti popustljiv prema desničarima i nacistima. Istovremeno, Pavle Karađorđević ni izbliza nije stekao karizmu svoga bratića Aleksandra, pa ni situaciju u državi nije mogao tako neposredno kontrolirati.²⁵

Slika 4. – Knez Pavle Karađorđević

Knez Pavle se, odmah po dolasku na vlast, suočio s nezadovoljstvom javnosti i zahtjevima opozicije za preuređenjem države. Polovinom studenoga 1934. godine 39 istaknutih javnih radnika potpisalo je Zagrebački memorandum i predalo ga Kraljevskom namjesništvu. Potpisnici prosvjeduju protiv politike koja se odnosi prema Hrvatima zlonamjerno kao da su oni u većini protiv jugoslavenske države. Ustaje se protiv monopola jedne stranke i traži

²⁵ Goldstein, Ivo. Hrvatska 1918.-2008. Europapress holding, Novi liber, Zagreb 2008. str. 153-154

koncentracija “svih narodnih snaga”, zahtijeva se „punu zakonitost pa makar i sadanjih strogih zakona”, ali da se “primijeni jednako prema svim građanima bez razlike” te da se “postepeno prijeđe njihovu ublažavanju”.²⁶

Pod pritiskom ovih i sličnih inicijativa knez Pavle je vrlo brzo bio prisiljen napustiti otvorenu diktaturu, ali nije napuštao ni centralizam ni unitarizam kao ideologiju. Ubrzo je u prosincu 1934. godine, uklonjena vlada Nikole Uzunovića te je postavljena nova, koju je predvodio Bogoljub Jeftić.²⁷ Nova se vlada predstavila kao “vlada pomirljivosti i novog duha”. Bila je to najava da knez namjerava izvesti promjene u unutrašnjem političkom životu države. To potvrđuje i puštanje na slobodu Vladka Mačeka uoči Božića 1934., kao i raspisivanje novih prijevremenih skupštinskih izbora. Izbori su bili 5. svibnja 1935. Prema izvršenim promjenama u zakonu o izborima omogućeno je i sudjelovanje opozicije. Započeli su tada pregovori između vodstva SDK i Demokratske stranke, Saveza zemljoradnika i JMO. Te su stranke istupile na izborima sa zajedničkom kandidatskom listom kao Udružena opozicija na čelu s nositeljem liste Mačekom. Nositelj vladine liste bio je Bogoljub Jeftić. Iako je prema objavljenim izbornim rezultatima vladina lista pobijedila, knez Pavle se ipak odlučio promijeniti garnituru. Mandat za sastav nove vlade dobio je radikal dr. Milan Stojadinović, koji je u vladu uključio i predstavnike dviju bivših političkih stranaka SLS i JMO s njihovim šefovima, Antonom Korošcem i Mehmedom Spahom.²⁸

²⁶ Goldstein, Ivo. Hrvatska 1918.-2008. Europapress holding, Novi liber, Zagreb 2008. str. 154.

²⁷ Goldstein, Ivo. Hrvatska 1918.-2008. Europapress holding, Novi liber, Zagreb 2008. str. 155.

²⁸ Matković, Hrvoje. Povijest Jugoslavije (1918-1991) hrvatski pogled, Naklada Pavičić, Zagreb 1998., str 185-187.

3.2. Prijedlozi za rješenje hrvatskog pitanja

Premda hrvatsko-srpski spor nije bio jedini problem Kraljevine Jugoslavije, ipak je predstavljao srž nacionalnog pitanja države, koje je, dakako obuhvaćalo položaj svih nesrpskih naroda. Šestosiječanjska je diktatura hrvatsko pitanje osobito zaoštrila, jer se režim najviše okomio upravo na nositelje hrvatske politike. Knez je Pavle, preuzevši državno vodstvo nakon atentata u Marseilleu, iskazao namjere da to pitanje riješi, ali njegov odabranik na čelu vlade, inače zadojen velikosrpskim idejama, nije pokazao spremnost da poduzme učinkovite korake.²⁹

Iako su vlasti u kampanji za parlamentarne izbore 1935. naširoko koristile nasilne metode (policija je na predizbornim skupovima ubila u Hrvatskoj dvadesetak osoba), unitarističke snage ostvarile su tek Pirovu pobjedu. To je bio znak da vlasti moraju pregovarati s opozicijom, pogotovo s hrvatskom opozicijom. I tako se o međunacionalnim i društvenim problemima i napetostima koje se mogu podvesti pod termin “hrvatsko pitanje” od 1935. počelo opet u javnosti slobodnije govoriti.³⁰

Pavle Karađorđević bio je sljedbenik ideje integralnog jugoslavenstva, ali istovremeno i politički realist. Stoga se u lipnju, mjesec i pol nakon izbora, sastao s Mačekom. Kada je Maček predložio da se tek konstituirana Skupština raspusti, pa da se na temelju novog izbornog zakona raspišu slobodni izbori, da se “stanje vrati na 1918. Godinu”, knez Pavle je odbacio takvu mogućnost, ali je usput i pitao “da li Hrvati hoće ovu državu”. Na to pitanje knez od Mačeka nije dobio jasan odgovor, ali je bio svjestan da mora djelovati, kako bi razriješio nagomilane probleme, umjesto potrošenog Jevtića, na čelo je vlade postavljen dotadašnji ministar financija Milan Stojadinović. Stojadinović je sastavio “vladavinsku kombinaciju” koja je počivala na savezu jedne struje radikala. Slovenske ljudske stranke i Jugoslavenske muslimanske organizacije.³¹

²⁹ Matković, Hrvoje. *Povijest Jugoslavije (1918-1991) hrvatski pogled*, Naklada Pavičić, Zagreb 1998., str 191.

³⁰ *Jugoslavija u historijskoj perspektivi*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd 2017, 127. str

³¹ Goldstein, Ivo. *Hrvatska 1918.-2008*. Europapress holding, Novi liber, Zagreb 2008. Str. 171.

Slika 5.- Milan Stojadinović

Slika 6. Vladko Maček

Od te tri stranke nastala je Jugoslavenska radikalna zajednica (JRZ) koja je iz političkog života potisnula Jugoslavensku nacionalnu stranku. Nova stranačka formacija, popularno nazivana Jereza, nikada nije postala stranka u pravom smislu riječi, jer dijelovi od kojih je sastavljena nikada nisu izgubili svoju individualnost. Međutim, stvaranjem Stojadinovićeve vlade bilo je jasno da je i formalno propala Šestojanuarska diktatura, ponajprije u smislu da se ideologija integralnog jugoslavenstva nametne kao jedini važeći politički i društveni koncept. Postupna i vrlo limitirana demokratizacija tijekom 1935. godine omogućila je HSS-u razmah stranačkih aktivnosti. Mačeka se smatra neospornim vođom, u različitim se prigodama sve češće ističe da je “vođa hrvatskog naroda”. Iako je bio po političkom opredjeljenju demokrat, Maček je strankom upravljao autoritarno. Maček je po vlastitom nahođenju i osobnim sklonostima okupljao oko sebe ljude koji su činili stranačko vodstvo. Bez obzira što je knez Pavle namijenio Stojadinoviću ulogu onoga koji će se sporazumjeti s hrvatskim strankama, izgledi za tako nešto nisu bili nimalo povoljni.³²

Susreti Mačeka i Stojadinovića prolazili su u međusobnom zazoru i antipatiji, njih su dvojica često dolazili na sastanke bez želje da na njima bilo što dogovore. Ono što je važnije jest da su njihovi stavovi i dalje bili bitno različiti, Stojadinović je bio pristaša centralističko-unitarističke Jugoslavije pod dominacijom Beograda. Zagovarao je klasičnu unitarističku tezu “jedna država, jedan narod i jedan kralj”. Stojadinović je nudio Mačeku tzv. “malo rješenje” te ga je demagoški predstavljao kao velikodušnu ponudu, po njemu bi HSS-u pripalo nekoliko ministarskih mjesta u Vladi. Osim toga nije prihvaćao narušavanje državnog centralizma, federativno mu je uređenje bilo strano te je pristajao samo na razgovore o lokalnim

³² Goldstein, Ivo. Hrvatska 1918.-2008. Europapress holding, Novi liber, Zagreb 2008. Str. 171-173.

samoupravnim autonomijama. Nasuprot tome, Maček je tražio “veliko rješenje” koje bi značilo i reviziju Oktroiranog ustava. Stojadinović je na međunarodnom planu nastojao razvijati odnose s Njemačkom i Italijom. Oslonom na države koje žele revidirati versailleski poredak, Stojadinović je želio spriječiti njihovo miješanje u unutarnji život Jugoslavije, a istovremeno mu je bio cilj da oslabi njihovu podršku ustaškom pokretu.³³

Dr. Ivo Tartaglia ukazivao je na to da je “hrvatsko pitanje” samo prividno hrvatsko, a ustvari obuhvaća cjelokupnu problematiku jugoslavenske unutarnje politike. Tintić i Tartaglia isticali su u duhu liberalne tradicije, da je “hrvatsko pitanje” gotovo istovjetno problemu demokratizacije čitavog jugoslavenskog društva. Blokada rješavanja “hrvatskoga pitanja” između 1935. i 1937. godine, onako kako ju je zamišljao Stojadinović, zapravo je doživjela neuspjeh. Ona je samo dodatno ojačala HSS i snage koje su mu bile bliske. Kako je vrijeme prolazilo, opozicija Stojadinoviću u Hrvatskoj sve je više dobivala konture jedinstvenog hrvatskog nacionalnog pokreta. Istovremeno je jačala opozicija Stojadinoviću i u Srbiji. Srbijanska opozicija bila je nezadovoljna njegovim diktatorskim ponašanjem, kao i približavanjem Njemačkoj i Italiji. Takvo je stanje pogodovalo povezivanju hrvatske i srbijanske opozicije. Potpisnici Farkašičkog sporazuma formirali su koaliciju pod imenom Blok narodne demokracije. Tekst Farkašičkog sporazuma nije dovodio u pitanje monarhistički oblik vladavine i dinastiju Karađorđevića kao suverene, ali je naglašavao da bi u novom državnom ustrojstvu parlamentarizam i jamčenje političkih i građanskih sloboda bili temeljna načela.³⁴

Potpisnici sporazuma smatraju sebe predstavnicima “i srpskog i hrvatskog naroda” te smatraju da je “došao krajnji čas da se jedanput za uvek prekine sa svim nedemokratskim sistemima i režimima”. Dakle, glavni problem potpisnici vide u nepostojanju demokracije koja bi da postoji “omogućila i Hrvatima i Srbima i Slovencima da sporazumno organizuju svoju državnu zajednicu”. Bio je to kompromis dva politička pravca u tadašnjoj državi, s jedne se strane inzistiralo na povratku na stranačko-politički život, što je osobito bilo stalo Udruženoj opoziciji, a s druge utvrđivalo se kako bi trebala izgledati buduća država, na čemu je inzistirao Maček. Naposljetku, dva su stranačka bloka sporazumno formirali “jedan blok radi zajedničke

³³ Goldstein, Ivo. Hrvatska 1918.-2008. Europapress holding, Novi liber, Zagreb 2008. Str. 173.

³⁴ Goldstein, Ivo. Hrvatska 1918.-2008. Europapress holding, Novi liber, Zagreb 2008. Str. 174-175.

borbe za ostvarenje i sprovođenje ovog programa”. Stojadinović je tvrdio da potpisnici predloženom procedurom “zapravo traže izvođenje novog državnog udara”. Još je važnije bilo da je negativan stav o pregovorima imao i knez Pavle koji ga je “primio s izrazitim negodovanjem”, a postupak srbijanskih stranaka okarakterizirao kao “podmukao”.³⁵

³⁵ Goldstein, Ivo. Hrvatska 1918.-2008. Europapress holding, Novi liber, Zagreb 2008. Str. 175.

3.3. Pad Milana Stojadinovića i sporazum Cvetković-Maček

Vanjskopolitička situacija Jugoslavije bila je i u tridesetima krajnje osjetljiva. U svojem oslonu na Njemačku i Italiju, odnosno, u nastojanju da jugoslavensku vanjsku politiku tobože drže “neutralnom”, knez Pavle i premijer Stojadinović kao da nisu uzimali u obzir da će te dvije zemlje podržavati jugoslavenski integritet samo dok im bude potreban. Ključan događaj bio je Anschluss Austrije u ožujku 1938. godine. Stojadinovićeve je vlada prihvatila Anschluss Austrije, ustvrdivši u diplomatski sročenoj izjavi za javnost kako taj čin ne ugrožava Jugoslaviju, naprotiv, da se time uklanja mogućnost obnove Habsburškoga Carstva. Nema sumnje da je Stojadinovićeve vlada već 1937, a pogotovo 1938. napustila dotadašnju profrancusku i probritansku vanjsku politiku i pomalo se priklanjala Njemačkoj i Italiji. U siječnju 1938. godine, Stojadinović se sastao s Hitlerom uvjeravajući ga da “Jugoslavija neće nikada, ni u kakvim okolnostima, ući u kakav pakt ili koaliciju protiv Njemačke”, a zauzvrat je Hitler tvrdio da “na Balkanu Njemačka ne želi ništa osim otvorenih vrata za njenu privredu”.³⁶

Na izbore u prosincu 1938. godine Seljačko-demokratska koalicija izašla je ujedinjena s opozicijom u Srbiji u Blok narodne demokracije. Na čelu jedinstvene opozicijske liste bio je Vladko Maček. Usprkos dotad neviđenim falsifikatima i pritiscima na birače, koje su obavljale različite državne institucije, i uz javno glasanje, vladina je lista pobijedila tek s neznatnom većinom. *De facto* su HSS i Udružena opozicija bih pobjednici izbora. Stoga je knez Pavle, kao politički realist, uvidio kako je hitno rješenje “hrvatskog pitanja” pretpostavka za unutrašnje smirivanje stanja u državi. Uostalom, to je bio i zahtjev jugoslavenskih saveznika, prvenstveno Velike Britanije.³⁷

Sve se to događa na početku 1939. godine, nad Europom se nadvila ratna opasnost, osobito zbog poraza republikanaca u Španjolskom građanskom ratu te Anschlusa Austrije, aneksije Sudeta i nezajažljivih Hitlerovih apetita. Maček i HSS bili su jači negoli ikad, pa su bojkotirali rad Narodne skupštine, baš kao što su to činili i nakon izbora 1935. godine. No, sada je za beogradske vlasti situacija bila kudikamo teža.³⁸

³⁶ Goldstein, Ivo. Hrvatska 1918.-2008. Europapress holding, Novi liber, Zagreb 2008. Str. 192.

³⁷ Goldstein, Ivo. Hrvatska 1918.-2008. Europapress holding, Novi liber, Zagreb 2008. Str. 187.

³⁸ Goldstein, Ivo. Hrvatska 1918.-2008. Europapress holding, Novi liber, Zagreb 2008. Str. 187.

Međutim, i Mačeku je bilo u interesu da postigne sporazum. HSS je sredinom tridesetih postao svehrvatska stranka, a zapravo pokret u kojem je bilo vrlo različitih ideoloških strujanja. “Seljačka” ideologija postaje jače prisutna u kulturi i društvu općenito. Njezini vanjski, dekorativni elementi postaju ideološki omotač ispod kojeg su se skrivali različiti interesi. Osim toga, HSS je, kako se približavao rat, bio pod sve većim pritiskom radikalne desnice u Hrvatskoj koja je odbijala bilo kakav sporazum s Beogradom i tražila izdvajanje Hrvatske iz Jugoslavije. Uspjesi Njemačke i Italije te Francovih snaga u Španjolskoj davali su krila desnim snagama u Hrvatskoj, pogotovo pristašama ustaškog pokreta. Naposljetku, stanje u zemlji, osobito u ekonomiji, bilo je sve teže.³⁹

Sve je to ukazivalo na nužnost dogovora HSS-a s dvorom, ali se Stojadinović nije pretjerano trudio da sam postigne taj sporazum. Istovremeno je iskazivao ambiciju da priskrbi što više vlasti u državi te se počeo ponašati poput fašističkih diktatora koji su mu dijelom bili i uzor. Stoga je knez Pavle imao mnogo razloga da ga ukloni. U veljači 1939. organizirao je ministre u vladi, kako Dragišu Cvetkovića, tako i Bošnjake Mehmeda Spahu i Džafera Kulenovića, te Slovence Mihu Kreka i Franca Snoja, da sruše Stojadinovića. Stojadinović je kasnije u memoarima zapisao da mu je “knez Pavle zabio nož u leđa”. Tako je predsjednik vlade postao Dragiša Cvetković, radikal iz Niša, dotad prilično nepoznat i neutjecajan ministar. Stojadinović je u memoarima zajedljivo, ali čini se s pravom, primijetio da je Cvetković bio “najgori i najslabiji član njegove vlade”.⁴⁰

Cvetković je dobio povjerenje kneza Pavla Karađorđevića, jer je bio spreman izvršavati njegove naloge. Zbog toga je zaslužio i naziv “kneževa kurira”. U deklaraciji koju je nova vlada objavila odmah po konstituiranju, ističe se da je njezin zadatak postići sporazum s Hrvatima zasnovan na punoj jednakosti i ravnopravnosti. Na deklarativnoj, ali i na stvarnoj razini bio je to radikalna zaokret beogradskih vlasti. U naknadnoj izjavi Cvetković je istakao narodni individualitet Hrvata, kao rezultat posebnog razvitka. Zajamčio je i stvarnu i formalnu ravnopravnost Hrvata u granicama Jugoslavije, koju oni, kako se u izjavi naglašava, nijednim aktom nisu porekli. Poslanici HSS-a izabrani na izborima 1938. godine, okupljeni u Hrvatsko narodno zastupstvo, objavili su, u svibnju 1939. godine, tijekom pregovora Dragiša Cvetkovića i Vladka Mačeka posebnu izjavu u kojoj nazivaju Mačeka legitimnim predstavnikom

³⁹ Goldstein, Ivo. Hrvatska 1918.-2008. Europapress holding, Novi liber, Zagreb 2008. Str. 187-188.

⁴⁰ Goldstein, Ivo. Hrvatska 1918.-2008. Europapress holding, Novi liber, Zagreb 2008. Str. 188.

hrvatskoga naroda. Osim toga, Mačeka su ovlastili da i dalje poduzima određene korake na unutarnjem i vanjskom planu držeći se načela da su “opstanak i sloboda hrvatskog naroda iznad svega”. Maček je tijekom pregovora nastojao dobiti suglasnost Udružene opozicije da pregovara i u njihovo ime. odnosno da se i oni uključe u pregovore, ali dio Udružene opozicije iz Srbije i dalje je smatrao da prednost mora imati uspostava stranačkog političkog života i demokratizacija, a ne hrvatsko pitanje. Bez obzira na sva nesuglasja i zastoje, pregovori su završeni relativno brzo. Sporazum Cvetković-Maček sklopljen je 26. kolovoza 1939. godine u psihozi nadolaska rata, svega pet dana prije njegova izbijanja.⁴¹

Slika 7. Zajednička slika aktera sporazuma

Osnovni dio dogovora jest uspostava Banovine Hrvatske kao upravne jedinice. Banovina je obuhvatila dijelove BiH naseljene pretežno Hrvatima te kotare Šid i Ilok u Srijemu. Baranja i širi prostor Dvora na Uni (sjeverno i zapadno od Une) ostali su izvan Banovine. Tako uspostavljenim granicama nastojalo se riješiti hrvatsko nacionalno pitanje. Bio je to dogovor hrvatske političke elite s beogradskim dvorom. Za bana Banovine Hrvatske postavljen je Ivan Šubašić, koji je bio po volji i HSS-u i dvoru, bio je pravnik, odvjetnik, a od 1935. HSS-ovski poslanik u Skupštini i jedan od bliskih Mačekovih suradnika. Sastavljena je i nova zajednička jugoslavenska vlada. U njoj je Vladko Maček postao potpredsjednik, a Seljačko-demokratska koalicija dobila je još pet ministarskih mjesta.⁴²

⁴¹ Goldstein, Ivo. Hrvatska 1918.-2008. Europapress holding, Novi liber, Zagreb 2008. Str. 188.-189.

⁴² Goldstein, Ivo. Hrvatska 1918.-2008. Europapress holding, Novi liber, Zagreb 2008. Str. 189.

Slika 8. Banovina Hrvatska

Sutradan, 27. kolovoza, po sklapanju sporazuma s Cvetkovićem Maček je na sjednici Hrvatskog narodnog zastupstva istakao da se radi o djelomičnom sporazumu, jer da se do potpunog nije moglo doći. Maček je želio reći kako konačni teritorij Banovine nije utvrđen i kako će hrvatska strana potraživati više te kako će se u naknadnim pregovorima morati i proširiti autonomija Banovine u odnosu na Beograd. Međutim, nema sumnje da je s ostvarenjem hrvatske autonomije unutar Jugoslavije Mačekova politika dosegla svoje ciljeve. Bilo je mnogo protivnika sporazuma i među članovima HSS-a bilo je onih, koji su smatrali da je Maček dobio premalo. Još više napada takve vrste Maček je otprio s nacionalističke desnice, „frankovaca” i drugih, koji će se kasnije uglavnom priključiti ustaškom pokretu. Oni su ga proglašavali izdajicom, zastupajući stav da je jedino rješenje “hrvatskoga pitanja” u izdvajanju iz Jugoslavije. S druge strane, srpski nacionalisti i konzervativci doživljavali su sporazum Cvetković-Maček kao kapitulaciju pred Hrvatima. Iako se tada činilo da se sporazumom Cvetković-Maček zapravo spašava Jugoslavija, pokazalo se upravo suprotno on je “nehotice dokazao ograničenja centralističkog jugoslavizma i otvorio put alternativnim rješenjima”.⁴³

CK KPJ je pak u rujnu u Proglasu narodima Jugoslavije ocijenio Sporazum Cvetković-Maček kao „uspeh narodne borbe“ koji „treba da zbije još više radne mase i ugnjetavane narode u borbi za demokratsko oživotvorenje i produbljenje sporazum“. Nije kritiziran sporazum na načelnoj razini, odnosno nije se govorilo da ga treba u potpunosti odbaciti već način postizanja sporazuma, odnosno nedemokratski način sklapanja sporazuma koji je dogovor hrvatske i

⁴³ Goldstein, Ivo. Hrvatska 1918.-2008. Europapress holding, Novi liber, Zagreb 2008. Str. 190-191.

srpske buržoazije („gospodski sporazum“) . U Tezama CK KPJ o međunarodnoj i unutrašnjoj situaciji, objavljenim u listopadu 1939. istaknuto je da su „srpski hegemonisti“ morali pristati na ustupke, ali da Sporazumom nije riješeno hrvatsko pitanje. U prvom i jedinom, siječanjskom, broju Političkog izvještaja radnog naroda Hrvatske, časopisa koji je osnovao KPH, a koji će zamijeniti Politički vjesnik (kasnije Vjesnik radnog naroda) navodi se kako je „radni narod“ surađivao s hrvatskom buržoazijom u borbi protiv diktature, ali je potom „hrvatska gospoda“, ne pitajući narod, sklopila sporazum sa „srpskom gospodom“ na „nedemokratski način“. Ipak, navodi se da su jugoslavenski narodi prihvatili sporazum „jer je on donosio neku veću nacionalnu slobodu hrvatskom narodu, na koju je slobodu hrvatskom narodu sav radni narod Jugoslavije priznavao pravo“, ali je ubrzo režim pokazao svoju represivnu stranu.⁴⁴

⁴⁴ Kardum Tomislav, KPH/KPJ u Banovini Hrvatskoj, Zagreb 2020. 26.str

4. Djelovanje KPJ

Krajevi u kojima su komunisti bili jaki u većini su slučajeva bili siromašni. Komunisti su mogli kanalizirati siromaštvo stanovništva, kroz, primjerice, prosvjede protiv skupoće koje bi pokrenuli i mobilizirali znatno veći broj ljudi nego što bi imali svojih aktivnih pristaša. Često je, također, u određenim krajevima, bila prisutna tradicionalna rusofilija, panslavenski osjećaj i slično, iz kojeg je proizlazila i simpatija prema Sovjetskom Savezu, što je opet KPH uspješno koristio za svoje ciljeve.⁴⁵

Uzrok simpatija za Sovjetski Savez često je bila tradicionalna rusofilija i/ili panslavenski sentiment. Tako je kotarsko poglavarstvo Virovitica izvijestilo da su uspostavu diplomatskih i trgovačkih odnosa sa SSSR-om primili „sa simpatijom“ i Srbi i Hrvati „jer narod vjeruje da je Rusija makar i boljševička, bliža Slavenstvu od Njemačke i da će Slavenstvo uvijek zaštititi“. Ista će instanca izvijestiti da u kolovozu zbog uspjeha Sila Osovine rastu simpatije za Rusiju „jer se vjeruje da bi Rusija jedina bila u stanju očuvati našu državu u eventualnom napadu Sila Osovine na nas“, ali s druge strane, „o komunizmu nema spomena među seljaštvom i radništvom“. Rusofilija je naročito bila raširena među srpskim stanovništvom Banovine Hrvatske. Glinsko kotarsko poglavarstvo izvijestilo je da sve više raste „simpatija za sovjetsku Rusiju naročito među Srbima bez obzira na političku pripadnost, a i među Hrvatima, a ukoliko nisu pod dojmom frankovačkim elementima inaugurirane 'Velike Hrvatske'“.⁴⁶

Kao najmoćnije sredstvo putem kojih su komunisti u Jugoslaviji na relativno najlakši način mogli (legalno) djelovati Sarapa prepoznaje sindikate. On ih definira kao „slobodna, nepartijska, klasna udruženja radnika“ osnovana radi zaštite i poboljšanja njihova ekonomskog položaja, koja po sebi nisu problematična dok njome ne zavlada, nasuprot socijaldemokratskoj reformističkoj struji, revolucionarna komunistička „akcija“ koja želi provesti „pakleni plan“ svjetske revolucije i diktature proletarijata, a koja na sindikat gleda kao na „osnovnu školu revolucionarne marksističke pismenosti“. Sarapa, naravno, točno zna da sindikati koji su udruženi u Opći radnički savez Jugoslavije (ORS) pripadaju socijalističkoj, odnosno, desnoj reformističkoj struji, dok su sindikati pod utjecajem KPJ-a, odnosno, Profinterne kao dijela

⁴⁵ Kardum Tomislav, KPH/KPJ u Banovini Hrvatskoj, Zagreb 2020. 76.str

⁴⁶ Kardum Tomislav, KPH/KPJ u Banovini Hrvatskoj, Zagreb 2020. 77-78. str

Kominterne zaduženog za sindikate, udruženi u Ujedinjeni radnički sindikalni savez Jugoslavije (URSSJ).⁴⁷

„Zamaskirana“ komunistička propaganda također je istaknuta kao važno sredstvo legalnog načina djelovanja komunista, koje se smatra „mnogo ozbiljnijim okvirom komunističke destruktivne akcije“ od ilegalnog djelovanja. Takva propaganda pokušava predstaviti KPJ kao „istinskog zatočenika u borbi za građansku demokratiju, za građanska prava i političke slobode masa, sa jednim jedinim ciljem, da u pogodnom trenutku preuzme ulogu avangarde revolucionarne borbe i oružanog obaranja kako iste te građanske demokratije tako i celog građanskog društva“. Oblik te komunističke taktike mijenja se „prema razvoju opštih ekonomsko-socijalnih, unutarnjih i spoljno-političkih prilika“, a ona uzrokuje defetizam i „odsustvo toliko potrebne građanske discipline“ u državi. U elaboratu svakako upada u oči i zanimljiva karakterizacija komunističke propagande kasnih tridesetih godina, koja je obilježena kao zlonamjerno stvaranje utiska o ugroženosti zemlje izvana, sigurnoj propasti postojećeg poretka i o kaosu u kapitalističkom svijetu, te slavljenjem Sovjetskog Saveza kao zaštitnika i čuvara svjetskoga mira. Pri tomu se „lažno uvjerava“ u „ogromne uspjehe“ te države na unutarnjopolitičkom planu.⁴⁸

Ilegalnim radom komunista bavila se ponajprije, dakako, obavještajna služba, a to je obuhvaćalo samu organizacijsku strukturu KPJ-a, s obzirom na to da je Stranka bila zabranjena. Obavještajna je služba bila dobro upoznata s organizacijom KPJ-a i metodom rada njezinih članova, a posebno je upozoreno na ilegalni rad komunista na selu, u vojsci, i u školama. Vojska je, dakako, bila jedan od stupova države u koji su se komunisti htjeli infiltrirati, pa su i informacije o tomu služile kao protumjera njihovu radu. Kao osnovno sredstvo vrbovanja regruta od strane komunista prepoznato je ocrnjivanje stanja u vojsci i državi, zatim organiziranje demonstracija protiv služenja vojnog roka, kao i širenje kruga pouzdanika među regrutima, sve u cilju njihova „psihičkog slamanja“ i priklanjanja „komunističkoj akciji“.

S druge strane, vrbovanje samih vojnika vršili su pripadnici Saveza komunističke omladine Jugoslavije (SKOJ) ili „preobraćeni“ vojnici. Oni su zatim postajali članovi komunističkih

⁴⁷ Globačink Matko, Komunistička partija Jugoslavije u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj od Travanjskog rata do napada Nacističke Njemačke na Sovjetski Savez str. 21-22.

⁴⁸ Globačink Matko, Komunistička partija Jugoslavije u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj od Travanjskog rata do napada Nacističke Njemačke na Sovjetski Savez str. 22.

ćelija, sa zadatkom vršenja komunističke propagande, odnosno, širenja nezadovoljstva postojećim stanjem, tvrdilo se u izvoru MUP-a. Prema istom izvoru, sličan su način rada komunisti upotrebljavali i na selu, gdje su obnavljali ili stvarali veze sa starim članovima KPJ-a, simpatizerima i tamošnjim radnicima koji su migrirali iz sela u grad. Na djelovanje komunista u vojsci i na selu trebali su budno paziti vojni i policijski organi.

Jednom kada su „tvrdolinijaški“ komunisti uhvaćeni na djelu i kada bi se našli pred policijskim službenicima, odnosno, pred sudom, čvrsto bi se držali posebnih partijskih naputaka sa čijim su sadržajem u Ministarstvu unutrašnjih poslova bili dobro upoznati. Naputci su nalagali nepriznavanje onoga što je bilo određeno kao zločin, povlačenje eventualnih priznanja uz izgovor zlostavljanja ili torture (u slučaju potonjega sugeriralo se samoubojstvo radije nego odavanje informacija), kratke odgovore, inzistiranje na osobnom suočavanju sa svjedocima ili tužiteljima i pažnju u pogledu krivotvorenih dokaza predloženih od policije. Jednako je istaknuto ponavljanje vlastitih izjava nakon određenog vremena što je bilo podložno nesvjesnom ulaženju u kontradikcije. U slučaju da je bilo optuženo više povezanih komunista, oni su samo smjeli priznati da se znaju iz viđenja, a zabranjivao se razgovor s drugim uhićenima zbog straha od policijskih konfidenata. Zatvori su u Kraljevini Jugoslaviji bili posljednja točka palijativnog procesa suzbijanja komunističke djelatnosti, a ujedno i teško iskušenje za komuniste u kojemu su oni svakodnevno prolazili kroz torturu odnosa s rigoroznošću antikomunistički raspoloženih čuvara te borbe za osnovna ljudska prava. Pod tim su pravima pokušavali progurati političko djelovanje i tajno uspostavljanje funkcionalnih veza s drugim komunistima izvan i unutar zatvora, što je redovito dovodilo do oštih kazni, poništenja neznatnih izborenih prava i sizifovskog vraćanja borbe sa čuvarima na početak.

Kako se vidi iz elaborata službenika u Ministarstvu unutrašnjih poslova iz kasnih tridesetih godina, jasno jest da je Kraljevina Jugoslavija prije sklapanja Pakta Hitler-Staljin i početka Drugoga svjetskog rata počela stezati omču oko vrata komunista, odnosno, znatno strože nadzirati njihovu djelatnost. S novim konstelacijama u Europi i ratnim kaosom, koji su uzdrmali temelje „versajske“ Jugoslavije i znatno pridonijeli stvaranju Banovine Hrvatske čije je vodstvo bilo sklono zapadnim demokracijama, taj će proces suzbijanja komunizma biti samo pojačan.

5. Razdoblje Drugog svjetskog rata

Nakon Anschlusa nacistička je Njemačka postala neposredni jugoslavenski susjed. Kako je Reich do početka 1941. ovladao većim dijelom Europe. Mađarska. Rumunjska i Bugarska, izložene pritiscima, pristupile su Trojnom paktu. Italija je već bila okupirala Albaniju i zaratila s Grčkom. Na taj se način Jugoslavija našla u potpunom osovinskom okruženju. Treći Reich je u to vrijeme na vrhuncu moći: Europa je bila pokorena. Velika Britanija ostala je jedini protivnik, jer je Francuska kapitulirala, a SSSR je bio njemački saveznik. Položaj Jugoslavije bio je osobito značajan zbog geostrateških razloga, bila je na putevima koji su iz Njemačke vodili prema Grčkoj i drugim sredozemnim zemljama. S druge strane, to je bio razlog da se Britanci ponadaju kako bi jugoslavenske snage mogle Hitleru i saveznicima stvoriti dosta problema.⁴⁹

Katastrofalan razvoj situacije za komuniste u Europi bio je predodređen Staljinovom strategijom. Od samoga početka, odnosno kolovoza 1939., ta je strategija bila da se krivnju za rat prebacuje na „huškače“, odnosno „zapadne imperijaliste“ te socijaldemokraciju u savezu s „buržoazijom“ i kapitalizmom koji su tobože htjeli nacističku agresiju usmjeriti na „miroljubivi“ Sovjetski Savez, „štit“ manjih država u Srednjoistočnoj Europi. Baltičke države, Besarabija i sjeverna Bukovina bile su slijedom takve politike inkorporirane u Sovjetski Savez tijekom završne faze njemačke ofenzive protiv Francuske. Isprva prepustivši Dimitrova neizvjesnosti u pogledu instrukcija komunističkim partijama koje su se nakon sklapanja Pakta našle u posve novim i nepovoljnim političkim prilikama, Staljin je preko Kominterne sve radikalnije „korigirao“ njihovo djelovanje i nazor o ratu. Ocijenio je „pitanje fašizma“ kao „drugorazredno“ naprema „lažljivom“ i „buržoaskom“ „imperijalizmu“ koji ne ratuje za demokraciju nego vodi rat za ekonomsko prvenstvo i kolonije, a zatim ne samo da je posve prebacio krivnju za nastavak rata na Veliku Britaniju i Francusku nego ih je proglasio agresorima protiv kojih su ratne operacije Njemačke nužna obrana – na veliko oduševljenje nacista poput Goebbelsa i Ribbentropa. Tek je njemačka pobjeda nad Francuskom u ljeto 1940. Staljina, pod prijetnjom sloma njegove strategije o iscrpljivanju zaraćenih protivnika i posvemašnje njemačke dominacije u Europi, prisilila na razmišljanje o drugačijem, agresivnijem pristupu prema Njemačkoj. Međutim, do njega nije došlo, pa ni čuveni posjet

⁴⁹ Goldstein, Ivo. Hrvatska 1918.-2008. Europapress holding, Novi liber, Zagreb 2008. Str. 205.

Molotova Berlinu u studenom 1940. nije utvrdio nove odnose između dviju država. Do tada se njemačka vojna mašinerija okrenula prema Jugoistoku Europe, a Hitler se u tajnosti odlučio na rat sa Sovjetskim Savezom, u što Staljin od početka nije htio vjerovati usprkos početnim naznakama da će do toga doći.⁵⁰

Komunističkim partijama u Europi serviran je *fait accompli* koji ih je stavio u smrtnu opasnost. Staljin je vješto iskoristio njihov fanatizam da ih apsurdnom antiimperijalističkom i antiratnom kampanjom odsječe od mogućih saveznika, ujedno pridonoseći demoralizaciji i dezorijentaciji nacističkih protivnika te znatno olakšavajući širenje njemačke hegemonije u Europi. I ako se stavi sve rečeno na stranu, vrhunac cjelokupne strategije bili su pokušaji legalizacije komunističke djelatnosti u uvjetima okupacije, čime su komunisti bili izručeni na milost i nemilost svojim krvnicima, samo kako bi Staljin dokazao svoju lojalnost Paktu i odstranio ono što je smatrao kamenom spoticanja u odnosima s Njemačkom – subverzivnu djelatnosti Kominterne.⁵¹

Jugoslavija je bila jedna od brojnih država čije je krhko postojanje ovisilo o novim političkim konstelacijama u Europi i koje je bilo ugroženo izbijanjem Drugoga svjetskog rata. Općenito stanje Komunističke partije Jugoslavije u razdoblju kada je Pakt Hitler-Staljin bio na snazi, pa tako i tijekom prvih par mjeseci postojanja Nezavisne Države Hrvatske, ponajprije je pitanje odnosa državnih vlasti prema njezinu ilegalnom radu. Iako je u dosadašnjoj literaturi prepoznat kao jedan od glavnih faktora navodne uspješnosti KPJ-a na početku rata, način njegova ilegalnog djelovanja i organizacije, kao i aktivni državni mehanizmi protiv toga djelovanja, do sada nisu bili podvrgnuti temeljitom kritičkom istraživanju. Prvi je preduvjet boljeg shvaćanja konfliktnog odnosa države i Partije rasvijetliti kontinuitete i diskontinuitete u njihovim sukobljavajućim obrascima djelovanja, a to znači na prvom mjestu istražiti zakonodavno-institucionalni okvir Kraljevine Jugoslavije, odnosno, Banovine Hrvatske, kao i njegovu provedbu u suzbijanju djelatnosti KPJ-a neposredno prije rata.⁵²

⁵⁰ Globačink Matko, Komunistička partija Jugoslavije u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj od Travanjskog rata do napada Nacističke Njemačke na Sovjetski Savez str. 15.

⁵¹ Globačink Matko, Komunistička partija Jugoslavije u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj od Travanjskog rata do napada Nacističke Njemačke na Sovjetski Savez str. 16.

⁵² Globačink Matko, Komunistička partija Jugoslavije u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj od Travanjskog rata do napada Nacističke Njemačke na Sovjetski Savez str. 18-19.

U svojem oslonu na Njemačku i Italiju, odnosno, u nastojanju da jugoslavensku vanjsku politiku tobože drže „neutralnom”, knez Pavle i premijer Stojadinović kao da nisu uzimali u obzir da će te dvije zemlje podržavati jugoslavenski integritet samo dok im bude potreban. Stojadinovićeve je vlada prihvatila Anschluss Austrije, ustvrdivši u diplomatski sročenoj izjavi za javnost kako taj čin ne ugrožava Jugoslaviju, naprotiv, da se time uklanja mogućnost obnove Habsburškoga Carstva. Nema sumnje da je Stojadinovićeve vlada već 1937, a pogotovo 1938. napustila dotadašnju profrancusku i probritansku vanjsku politiku i pomalo se priklanjala Njemačkoj i Italiji. U to se vrijeme u Beogradu jugoslavenska politika prema Njemačkoj tumačila karakterističnom dosjetkom: „Jugoslavija će, od straha da je Njemačka ne siluje, sam a s njom leći u krevet.”⁵³

Tijekom Drugog svjetskog rata, odvijao se jedinstveni proces narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije u Jugoslaviji. Komunistička partija Jugoslavije, kao organizator borbe protiv okupatora, bila je na stanovištu da je jedinstvo oslobodilačke i revolucionarne borbe uspostavljeno činjenicom svrstavanja buržoazije jugoslavenskih naroda na stranu okupatora i njenog predominantnog stupanje u kolaboraciju. Ovakvo objašnjenje pojavljuje se tek od 1944/1945, a do tada je revolucionarna komponenta borbe bila stvar koja se događala *via facti*, ali bez stvarnih političko-ideoloških uobličavanja u vrhovima pokreta. Socijalistička revolucija kao “totalna revolucija”, ticala se društva u svim njegovim segmentima, sežući negdje manje negdje više duboko. Ipak, ratna dinamika je uslovljavala bitne promjene u društvu nezavisno od vojnih operacija: opći pad standarda života, masovne migracije, nestanak čitavog niza djelatnosti, promjena socijalne strukture, naročito teške posljedice za poljoprivredu, kao djelatnost kojom se bavila većina aktivnog stanovništva. U cjelini promatrano, rat je donio bitnu promjenu primarnog povijesnog konteksta: od periferijskog kapitalizma, do jednog od središta izgradnje novog, socijalističkog poretka. I nacionalno pitanje dobilo je novo rješenje.⁵⁴

⁵³ Goldstein, Ivo. Hrvatska 1918.-2008. Europapress holding, Novi liber, Zagreb 2008. Str. 192.

⁵⁴ Jugoslavija u istorijskoj perspektivi, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2017. Str. 329-330.

5.1. Politika naklone neutralnosti

Čim je započeo Drugi svjetski rat, jugoslavenska je vlada objavila izjavu o neutralnosti 2. rujna 1939. Takvo stajalište Jugoslavije odgovaralo je Njemačkoj koja se upravo zaratila ne samo s Poljskom, već i s Velikom Britanijom i Francuskom. Kada je Hitler pregazio Poljsku, okrenuo se prema zapadu i nije želio prenositi rat na područje Balkana i na njemu izazvati bilo kakve teritorijalne promjene. I Italija je slijedila držanje Njemačke prema Jugoslaviji. Ipak, u politici prema Balkanu u svojim je planovima uvijek imala i rezervnu varijantu o razbijanju Jugoslavije, kako bi ostvarila svoje pretenzije na istočnu obalu.⁵⁵

Jugoslavenska se diplomacija našla u delikatnoj situaciji. Ona je proglasila politiku neutralnosti, ali će takvom koncepcijom, kako vrijeme bude pretjecalo, biti sve nezadovoljnije i sile Osovine i Britanci. I jedna i druga zaraćena strana pojačavale su pritisak na Jugoslaviju da se opredijeli. U praksi, politika neutralnosti Jugoslavije vodila se tako da je sve više odgovarala interesima Osovine. Iako se u Hrvatskoj i Jugoslaviji nije ratovalo još punih godinu i pol ratna se atmosfera itekako osjećala. Već u srpnju i kolovozu 1939. iz beogradske su centrale banovinskim vlastima u Zagrebu stizali nalozi da se službenici moraju opskrbiti plinskim maskama, da su moraju izraditi planovi za zaštitu od zračnih napada. itd.⁵⁶

Početak listopada 1939. Hitler je svom talijanskom savezniku priopćio da se zasada na Balkanu “neće dogoditi ništa nova”. Nakon kapitulacije Francuske Hitler je u razgovoru s Cianom načelno prihvatio priznanje talijanskih interesa na južnoslavenskom prostoru, ali je uporno tražio da se rješavanje tog pitanja odgodi do trenutka “kada položaj bude povoljan”. Naime, Hitler je strahovao da talijanska akcija ne zapali Balkan, a to mu u tom trenutku nije nikako odgovaralo.⁵⁷

⁵⁵ Matković, Hrvoje. Povijest Jugoslavije (1918-1991) hrvatski pogled, Naklada Pavičić, Zagreb 1998., str 233.

⁵⁶ Goldstein, Ivo. Hrvatska 1918.-2008. Europapress holding, Novi liber, Zagreb 2008. str. 193.

⁵⁷ Matković, Hrvoje. Povijest Jugoslavije (1918-1991) hrvatski pogled, Naklada Pavičić, Zagreb 1998., str 234-235.

U danima uoči izbijanja rata Führer se ljutio na Jugoslavene. Otpuštanje Stojadinovića, jake veze kneza Pavla s Britancima, propust, možda čak i odbijanje Jugoslavije da napusti Društvo Naroda, odbijanje da Njemačkoj omogući krojenje sudbine Balkanskog pakta, sve je to poticalo Hitlera da na Jugoslaviju gleda kao na “neizvjesnog neutralca”. On je u zbroju svega toga prozreo jednu jasno ocrtanu politiku, Jugoslavija će u ratu ostati neutralna sve dok Saveznici ne počnu pobjeđivati, a onda će izići na čistinu na strani demokracija. U tom razdoblju neutralnosti, izložio je on Cianu, Jugoslavija će biti u povoljnom položaju da na tijek događaja utječe na štetu Osovine. Prema tome, zaključio je, Italija mora likvidirati Jugoslaviju. Takav čin može samo ojačati Osovinu.⁵⁸

U jesen 1940. započeo je njemački diplomatski pritisak da Jugoslavija s Njemačkom i Italijom zaključi pakt o nenapadanju. Kad je u prosincu 1940. vlada Cvetković-Maček na to pristala Hitler je povećao svoje zahtjeve i predložio da Jugoslavija pristupi Trojnom paktu. Hitler je imao ozbiljnih razloga da Jugoslaviju što prije uključi u Trojni pakt. Naime, 18. prosinca izdao je tajnu direktivu br. 21 o izvođenju Operacije Barbarossa. U sve većoj bojazni da se Britanci ne iskrcaju u Grčku, odakle bi mogli napadati naftna polja u Rumunjskoj, nastojao je brzo djelovati. Pribojavao se i engleskog iskrcavanja u Solunu i formiranja slične solunske fronte kao u Prvom svjetskom ratu. Hitler je izdao i novu direktivu za Operaciju Marita, kojom je planirao napad na Grčku preko Bugarske. Jugoslavija se tada našla u teškom položaju, okružena sa svih strana. Ostala je slobodna samo granica prema Grčkoj, a njena je sudbina ovisila o nastupu njemačke vojske.⁵⁹

⁵⁸ Hoptner, Jacob. Jugoslavija u krizi 1934-1941, Otokar Keršovani, Rijeka 1972. Str. 179.

⁵⁹ Matković, Hrvoje. Povijest Jugoslavije (1918-1991) hrvatski pogled, Naklada Pavičić, Zagreb 1998., str 235.

5.2. Pristupanje Jugoslavije Trojnom paktu

Rastao je pritisak na Jugoslaviju da i ona, pristupom Trojnom paktu, postane dio Hitlerova “novog europskog poretka”. Hitler je do posljednjeg trenutka pokazivao neuobičajeno strpljenje prema Kraljevini Jugoslaviji, čak i kada su Paktu pristupile Rumunjska, Mađarska i Bugarska. Razlog tome valja tražiti u želji da Jugoslaviju mirnim putem privoli na suradnju, kao i druge zemlje u regiji. Tako bi Njemačka izbjegla vojni angažman prije napada na SSSR koji se naveliko spremao, a Jugoslavija bi i dalje bila siguran snabdjevač poljoprivrednim proizvodima. Zato je i Njemačka nudila koncesije Jugoslaviji za pristupanje Trojnom paktu koje nije dala nijednoj drugoj državi. Knez Pavle Karađorđević probritanski raspoložen, odbijao je njemačke ponude, ali, s druge strane, nije bio voljan ni prihvatiti britanske. Britanci su željeli da se Jugoslavija početkom 1941. odrekne politike neutralnosti i krene u rat protiv sila Osovine. Knez Pavle je realistički procjenjivao da Velika Britanija nema snage neposredno pomoći Jugoslaviji. Konačno, postupno popuštanje jugoslavenske vlade pod pritiskom sila Osovine urodilo je u Beču.⁶⁰

Popodne 25. ožujka, u 15.30 sati, u dobro čuvanom bečkom dvoru Belvedere, Cvetković i Cincar-Marković potpisali su protokol o pristupanju Trojnom paktu. Zatim su primili tri note na njemačkom i talijanskom jeziku koje su potpisali Ribbentrop i Ciano. Prvom notom osovinske sile obvezale su se da će poštovati teritorijalni integritet i suverenitet Jugoslavije. Drugom su notom osovinske sile obećale Jugoslaviji da od nje neće tražiti nikakvu pomoć i da će Jugoslavenima prepustiti neka sami sklapaju svoje vojne aranžmane u okviru Osovine. Trećom notom one su obećale da od Jugoslavije neće tražiti odobrenje za prijelaz trupa preko njezina teritorija dok traje rat. Četvrta nota, koja čini se uopće i nije predata Jugoslavenima, imala je ostati tajnom koja će se obaviti kasnije, kad to odobre Njemačka i Italija. Njome su osovinske sile obećavale da će se “prilikom utvrđivanja granica na Balkanu uzeti u obzir interesi Jugoslavije za teritorijalnom vezom s Egejskim morem proširenjem njezina suvereniteta na grad luku Solun”.⁶¹

⁶⁰ Goldstein, Ivo. Hrvatska 1918.-2008. Europapress holding, Novi liber, Zagreb 2008. str. 205.

⁶¹ Hoptner, Jacob. Jugoslavija u krizi 1934-1941, Otokar Keršovani, Rijeka 1972. Str. 238

5.3. Državni udar 27. 03. 1941.

Još prije pristupa Jugoslavije Trojnom paktu skupina časnika, povezana s britanskom obavještajnom službom, pratila je razvoj događaja i pripremala se za akciju ako dođe do potpisivanja. General Simović, zapovjednik zrakoplovstva, posjetio je kneza Pavla i upozorio ga na negodovanje u vojsci zbog namjere vlade da državu poveže s fašističkim silama. Nakon potpisivanja dokumenta o pristupu Jugoslavije Trojnom paktu, oficirska je grupa stupila u akciju, pa je u ranim jutarnjim satima, 27. ožujka 1941., izvršen puč. Vodeći ljudi u časničkoj skupini bili su braća, Radoje i Živan Knežević, general Bora Mirković i general Dušan Simović.⁶²

U tom događaju susreću se dvije njegove strane, na jednoj je dvadeset sedmi ožujak, državni udar koji je izvršila grupa časnika na čelu s generalom Simovićem, nezadovoljnih posebno vanjskopolitičkim, profašističkim stavom namjesničkog režima i vladom Cvetković- Maček. S druge strane nalazi se izraz revolucionarnog previranja, koje je zavlдалo u širokim slojevima Naroda, kada se saznalo da je Cvetković-Mačekova vlada potpisala ugovor o pristupanju Jugoslavije Trojnom paktu. Obje su te strane međusobno usko povezane. Grupa časnika i izvršila je taj državni udar baš s obzirom na spomenuto nezadovoljstvo naroda s politikom namjesničkog režima, do tog je udara i došlo zbog uvjerenja, da će narod sa zadovoljstvom prihvatiti činjenicu obaranja tog režima, kao što se ustvari i dogodilo. Ovim činom kao i narednim demonstracijama protiv sila Osovine, dana je vlastima u Berlinu i Rimu prilika da priđu provođenju svog starog plana protiv Jugoslavije, koji je spomenuti pristup Jugoslavije Trojnom paktu zapravo samo odgodio, do povoljnijeg trenutka. Ovo odbijanje jednog već prihvaćenog ugovora o pristupu Trojnom paktu predstavljalo je takav udarac prestižu sila Osovine, da je razumljivo ono reagiranje u Berlin i Rimu na sam glas o događajima u Kraljevini Jugoslaviji.⁶³

Pučisti su nametnuli gotova rješenja, prestolonasljednik Petar II. Proglašen je punoljetnim te je preuzeo kraljevske prerogative kao Petar II. Formirana je i široka koalicijska vlada pod vodstvom generala Dušana Simovića. Činile su je stranke i ličnosti čiji su pogledi, čak i o

⁶² Matković, Hrvoje. Povijest Jugoslavije (1918-1991) hrvatski pogled, Naklada Pavičić, Zagreb 1998., str 237-238.

⁶³ Čulinović, Ferdo. Slom stare Jugoslavije, Školska knjiga, Zagreb, 1958. str 137-140

osnovnim pitanjima, bili vrlo različiti. Maček i HSS našli su se pred izborom više mogućnosti, među kojima nije bilo dobrih, pa je trebalo birati najmanje zlo. Maček je nakon višednevnih oklijevanja odlučio da HSS ostane formalno u vladi te je pristao ostati njegov potpredsjednik. HSS je u vladi imao ukupno pet članova, uz Mačeka za ministre su kao i u Cvetkovićevoj vladi, imenovani Ivan Andres. Bariša Smoljan, Juraj Šutej i Josip Torbar. Potom je Maček otputovao u Beograd i 4. travnja tamo preuzeo potpredsjedničku dužnost.⁶⁴

Tri dana kasnije, u rasulu koje je nastupilo poslije njemačkog napada, podnio je ostavku i vratio se u Zagreb. Njega su slijedili Smoljan i Torbar, kao i Džafer Kulenović, ministar šuma i ruda. Puč i formiranje nove vlade pozdravio je i američki predsjednik Franklin Roosevelt, kao i britanski premijer Churchill koji je patetično izjavio daje Jugoslavija najzad našla „svoju dušu“. Antifašistima je u mnogim zemljama svijeta taj puč bio simbol hrabrosti i otpora, putokaz i za njihovo djelovanje. No, i Britanci i pučisti ubrzo su se zapitali: „Da li se isplatilo? Naime, ni Britanija ni Grčka nisu dobile gotovo ništa od puča u vojnom smislu, a Jugoslavija je bila okupirana.“ Simović i njegovi suradnici ubrzo su se uplašili vlastitih postupaka, jer najavljena britanska pomoć nije dolazila, a nije bilo nikakve dvojbe da Njemačka i saveznici spremaju napad na zemlju. Vlada formalno čak i nije istupila iz Trojnoga pakta, već je štoviše, izrazila spremnost da sporazum i poštuje, nadajući se da bi to moglo zaustaviti njemački napad. Naposljetku, Simović ni u samoj vladi nije imao punu podršku, jer su se Maček i njegovi ministri pobojali da bi nova vlada mogla dovesti u pitanje sporazum Cvetković-Maček i samo postojanje Banovine Hrvatske.⁶⁵

Njihov strah nije bio bez osnova, jer su se članovi nove vlade većinom protivili tom sporazumu. No, za sve te kalkulacije bilo je kasno, jer je tijekom događanja bio određen u Berlinu. Adolf Hitler je događaje u Jugoslaviji od 27. ožujka shvatio kao direktnu uvredu i izazov. Nije smio oklijevati, jer je Jugoslavija mogla organizirati saveznike te stvoriti zajedničku obranu s Grcima. Stoga je već istoga dana povjerljivom “Direktivom 25” naredio napad na Jugoslaviju i „uništenje Jugoslavije kao države“. Zanemario je i rizik da zakasni s napadom na SSSR. O tim je planovima odmah obavijestio talijansku, mađarsku i bugarsku vladu. Sve su one imale pretenzije na dijelove jugoslavenskog teritorija te je Hitler s pravom računao na njihovu pomoć u napadu.⁶⁶

⁶⁴ Goldstein, Ivo. Hrvatska 1918.-2008. Europapress holding, Novi liber, Zagreb 2008. str. 206-207.

⁶⁵ Goldstein, Ivo. Hrvatska 1918.-2008. Europapress holding, Novi liber, Zagreb 2008. str. 207.

⁶⁶ Goldstein, Ivo. Hrvatska 1918.-2008. Europapress holding, Novi liber, Zagreb 2008. str. 207.

Državni udar 27.03.1941. je bez sumnje jedan od važnijih političkih događaja u nedavnoj prošlosti Jugoslavije. Iza njega su slijedili sudbonosni dani osovinskog napada na Jugoslaviju, slom kraljevske vojske, njezina kapitulacija, zatim fašistička okupacija s poznatim terorom nad stanovništvom, razvila se nadalje i Narodnooslobodilačka borba s njenim revolucionarnim ishodom. Razumljivo je stoga, što su se o tom događaju iskristalizirala dva suprotna mišljenja. Po jednom od njih dvadeset sedmi ožujak bi bio narodna izdaja, a po drugom to je historijska nužnost, koja je u vezi s nizom uzročnih faktora konačno dovela do oslobođenja zemlje.⁶⁷ Taj državni udar bio je premoćan da bi ga Kraljevina Jugoslavija u tadašnjem svom unutrašnjem rasulu, pod nedoraslim vodstvom i u nepovoljnim prilikama mogla izdržati. Došao je slom, koji nije bio samo posljedica osovinske vojne nadmoći, nego možda još više i izraz vlastite nemoći sistema Kraljevine Jugoslavije da napadaču pruži jači i dulji oružani otpor.⁶⁸

⁶⁷ Čulinović, Ferdo. Jugoslavija između dva rata II., JAZU, Zagreb, 1961. str. 199.

⁶⁸ Čulinović, Ferdo. Slom stare Jugoslavije, Školska knjiga, Zagreb, 1958. str 140-141.

5.4. Slom Kraljevine Jugoslavije

Hitler i Mussolini vjerovali su u sigurnost namjesničkog režima u Jugoslaviji. Oni su pretpostavljali, da je državni aparat čvrsto u rukama vlade Cvetković-Maček i da se nitko neće ustati protiv njega. Zato su već prve vijesti iz Jugoslavije o državnom udaru odmah u osovinskim državnim vrhovima izazvale oštro reagiranje, posebice u Trećem Reichu.⁶⁹ Po saznanju o državnom udaru 27. ožujka u Beogradu, Hitler je sazvao sastanak njemačkog vojnog vrha te je pozvao Ribbentropa i Alfreda Rosenberga koji su bili nadležni za vanjsku politiku. Zajedno s trenutnim potpisivanjem Direktive br. 25 kojom je naređeno uništavanje Kraljevine Jugoslavije, Hitler je od istoga dana planirao stvoriti „autonomnu“ Hrvatsku, zapovjediвши Ribbentropu i Rosenbergu da brzo uspostave kontakte s relevantnim hrvatskim političarima. Mačeka će stoga početi obilaziti njemački agenti, a talijanska se diplomacija aktivirala u korist Pavelićeva ustaškog pokreta.⁷⁰

Dobro je poznato da je Kraljevina Jugoslavija na čelu s knezom Pavlom, Vladom Cvetković-Maček i vojnim krugovima, od izbijanja rata bila svojim osjećanjima i uvjerenjima na strani zapadnih demokracija. Drugi je svjetski rat bio plod njemačke nacističke politike u kojoj je Hitler imao glavnu ulogu, dok je Italija bila od sve manje važnosti u europskoj politici kako je Njemačka jačala svojim pobjedama u Europi, pa tako i na Balkanu. Od početka 1939., kada je smijenjen Stojadinović koji je razvijao prijateljske odnose s Hitlerom i Mussolinijem, knez Pavle vidljivo je uzdrmao dotadašnje odnose Jugoslavije s Njemačkom i Italijom. Potonje dvije sile odmah su uvidjele da je nova situacija povezana s „hrvatskim pitanjem“ čije je potpuno rješavanje pretpostavljalo demokratizaciju u državi. Međutim, bilo kakva demokratizacija u Kraljevini Jugoslaviji bila je nepoželjna njemačkim i talijanskim interesima. Pri tomu se njemački poslanik u Beogradu, Viktor von Heeren, zalagao za vršenje njemačkog utjecaja na jugoslavensku politiku upravo preko Hrvata, dok je mogućnost jačanja Mačekova položaja s njemačkom potporom zabrinjavala Mussolinija zbog njegovih planova na Sredozemlju.⁷¹

⁶⁹ Čulinović, Ferdo. Jugoslavija između dva rata II., JAZU, Zagreb, 1961. str.202.

⁷⁰ Globačink Matko, Komunistička partija Jugoslavije u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj od Travanjskog rata do napada Nacističke Njemačke na Sovjetski Savez 60. str.

⁷¹ Globačink Matko, Komunistička partija Jugoslavije u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj od Travanjskog rata do napada Nacističke Njemačke na Sovjetski Savez 29. str.

Vodeći su nacisti u zbivanjima 27. ožujka osim britanskog utjecaja vidjeli Staljinove prste zbog izražene agitacije KPJ-a među demonstrantima. Za jugoslavenske komuniste ta činjenica nikako nije bila dobra jer je Hitler upravo 30. ožujka na sastanku s visokim predstavnicima njemačke vojske otkrio plan napada na Sovjetski Savez, u kojemu je najavio brutalni ideološki rat na život i smrt. Napad na Kraljevinu Jugoslaviju trebao je biti priprema za globalni ideološki rat istrebljenja jer je Hitler najavio da će vojni pohod biti „bez milosti“, a Halder je na zahtjev zloglasnog Reinharda Heydricha, rukovoditelja Gestapoa, SIPO-a i SD-a, u vojne planove dodao da se još za vrijeme ratnih operacija, pored emigranata, sabotera i terorista, trebaju smaknuti komunisti i Židovi. U međuvremenu je Hitler grozničavo radio na stvaranju samostalne Hrvatske kao unutarnjeg sredstva uništenja Kraljevine Jugoslavije. Već 31. ožujka odobrio je da Rosenbergov izaslanik Walter Malletke u razgovoru s Mačekom po visokom, ali anonimnom njemačkom nalogu zagarantira „slobodnu hrvatsku državu“, a isti je dan u službeni dnevnik OKW-a unesena „samostalna Hrvatska“ kao dio vojnih planova.⁷²

Napad Njemačke i Italije na Jugoslaviju započeo je šestog travnja. Tog su dana rano ujutro krenule njemačke i talijanske trupe preko jugoslavenske granice. Učinjeno je onako kako je to Hitler naredio, naime “bez ikakvih ultimatumata”. Istog je dana njemačka avijacija u više navrata bombardirala Beograd, iako ga je vlada generala Simovića još trećeg travnja proglasila za otvoreni grad, bilo je to poznato i vladi Trećeg Reicha. Iako je to proglašenje Beograda za otvoreni grad, dakle za naselje bez vojnih objekata značilo upozorenje, da po međunarodnom pravu taj grad ne smije biti izložen ratnim operacijama, ipak je vlada Trećeg Reicha prešla preko tog načela međunarodnog prava. U Jugoslaviji je od početka napada Osovine zavlдалo zaprepaštenje. Vlada se povukla iz Beograda u unutrašnjost. Od tada počinje vladino lutanje po unutrašnjosti, ona se seli od Užica do Nikšića u Crnoj Gori sve dok nije 15.04. avionom krenula iz zemlje u inozemstvo.⁷³

Vlada i Generalštab Kraljevske jugoslavenske vojske su već prvoga ratnog dana izgubile vezu s operativnim jedinicama i nadzor nad njima, a otpor na jugu zemlje slomljen je u nekoliko dana. Njemačke snage su već 07. 04. zauzele Skoplje presjekavši jugoslavenskoj vojsci vezu s Grčkom. Dan kasnije, 08. 04, njemačka vojna sila prešla je u napad i na drugom pravcu, iz Bugarske preko Niša prema Beogradu. I na tom pravcu napada jugoslavenske trupe nisu mogle

⁷² Globačink Matko, Komunistička partija Jugoslavije u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj od Travanjskog rata do napada Nacističke Njemačke na Sovjetski Savez 61. str

⁷³ Čulinović, Ferdo. Jugoslavija između dva rata II., JAZU, Zagreb, 1961. str. 231-232

zaustaviti njemačko nadiranje te su 09. 04. Nijemci osvojili Niš i nastavili napredovanje prema Beogradu. Desetog travnja u navalu je prešla i njemačka oklopno-mehanizirana grupacija iz Mađarske koja je prethodnih dana uspjela uspostaviti mostobrane na južnoj obali Drave, i već istog dana njemačke prethodnice su stigle do Zagreba. Istog su dana u Zagrebu ustaše proglasile Nezavisnu Državu Hrvatsku, što je povećalo rasulo i kaos koje je vladalo tih dana u Jugoslaviji. Beograd je pao u njemačke ruke 12. 04., kada je jedna mala skupina vojnika Waffen-SS ušla u grad i zauzela njemačku ambasadu. Jedinice jugoslavenske vojske, koje su još pružale otpor, povlačile su se prema planinskim predjelima Bosne, no vlada je 14. travnja uvidjela da je daljnji otpor nemoguć. Članovi vlade pobjegli su zrakoplovima preko Grčke u britanski Egipat, a predstavnici jugoslavenske vojske potpisali su kapitulaciju 17. travnja 1941. Kako je jugoslavenska vojska prije Drugoga svjetskog rata imala velik ugled, stvoren na temelju zasluga srpske vojske u Prvome svjetskom ratu, tako brz poraz izazvao je u mnogih promatrača šok i nevjericu. Zbog toga je ubrzo nakon poraza i okupacije Jugoslavije započela potraga za krivcima odgovornima za takav rasplet događaja. Nađeni su na mnogim mjestima – od vlade, vojnog vrha i vladajućih političkih stranaka, do petokolonaša, sabotera i izdajnika iz redova manjinskih naroda. U tim teorijama česte su optužbe da su Hrvati bili ključni faktor jugoslavenskog poraza, i te su se teorije s vremenom ukorijenile u jugoslavenskoj, ali i stranoj historiografiji.⁷⁴

Jugoslavenska je vojska bila slika društva u cjelini: demoralizirana slabom pripremljenošću nadmoćnošću neprijatelja i moralno razgrađena socijalnim antagonizmima te nacionalnim trzavicama i podvajanjima. Visoki vojni kadar je bio zaražen antikomunizmom te je apsolutizirao francusko i osobito srpsko ratno iskustvo iz Prvog svjetskog rata posve odbacujući modernu njemačku vojnu doktrinu “Blitzkriega” i ne pripremajući ni svoje podčinjene ni vojsku na takav način ratovanja. Glavni udar izvršila je Druga njemačka armija s ukupno 11 divizija iz pravca Klagenfurta (Celovca). Graza i Nagykanizse. Jugoslavenska vojska objektivno nije imala nikakvih šansi da se djelotvorno obrani, ali je kapitulirala i prije nego što je bilo što pokušala. Otpora gotovo da nije bilo. Zapovijedi su slane jedinicama koje više nisu postojale, a tražila se obrana linija koje su već bile probijene. Plan je bio da se Nijemci zaustave na Savi i Uni pa su zbog toga srušeni svi savski mostovi nizvodno od Siska, ali ni to baš ništa nije pomoglo. Već 10. travnja poslije podne Nijemci su ušli u Zagreb. U bezizlaznoj

⁷⁴ Hutinec, G. (2004). Historiografija o uzrocima poraza Kraljevine Jugoslavije u Travanjskom ratu 1941. – nastavak rata drugim sredstvima.. *Polemos*, VII (13-14), 193-208. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/2867>

situaciji, 14. je travnja kralj Petar sa članovima vlade i ukupno dvjestotinjak osoba pobjegao s nikšićkog aerodroma iz zemlje, ponijevši sa sobom sveukupne zlatne rezerve državne blagajne.⁷⁵

Nedostatak vatrene moći, nedostatak opreme i materijala, nedostatak organizacije, nedostatak uvježbanih oficira, sve je to imalo važnu ulogu u porazu što ga je Jugoslaviji nanijela jedna ljudstvom i materijalom vrlo nadmoćna sila. Ali je nedostatak nacionalnog jedinstva bio upravo jednako smrtonosan kao i nedostatak oružja. Lisena osjećaja politike i društvene kohezije, i zemlja se, poput vojske raspala kad se suočila s krizom. Pohod Wehrmachta aktivirao je bombu koja se zvala srpsko-hrvatski spor. Jaz između Srba i Hrvata potrajao je dvadeset godina i malo je odgovornih članova jugoslavenske zajednice mislilo da bi Sporazum Cvetković-Maček mogao popraviti štetu za manje od jednog naraštaja. Trebalo je najmanje toliko da bi se separatističke želje Hrvata i centralističke tradicije Srba preobrazile u konstruktivnu naviku zajedničke djelatnosti za jedinstvenu Jugoslaviju. Sad, gotovo preko noći, državni udar i njegove posljedice izazvali su mnogo gori raskid nego što je postojao. Mnogi su Hrvati kritizirali puč kao isključivo srpsku stvar koja ugrožava ne samo Srbiju nego i cijelu zemlju. Mnogo je više njih pozdravilo puč s toga istog razloga što će ugroziti zemlju, dovest će Nijemce u Jugoslaviju i nekim će Hrvatima ostvariti njihov drevni san o uspostavljanju Nezavisne države Hrvatske.

U takvom je stanju uslijedila kapitulacija. General Radivoje Janković 17. travnja 1941. u Beogradu potpisao je bezuvjetnu kapitulaciju jugoslavenske vojske.⁷⁶ Travanjski rat bio je katastrofalan poraz Jugoslavenske vojske koja je time i prestala postojati. Srpski oficiri i političari, a i neki ministri, optužili su druge narode, posebice Hrvate, da su počinili izdaju. Počele su svađe oko uzroka travanjskoga sloma koje neće prestati za sve vrijeme četverogodišnje ratne emigracije. Pokazalo se da je i jugoslavenska vanjska i unutarnja politika bila posve krivo postavljena i vođena. Država je, doduše, i dalje postojala, jer se njezina vlada prebacila u London i otuda vodila diplomatske akcije, ali faktične vlasti na jugoslavenskom i hrvatskom prostoru više nije bilo. Stoga su sve mogućnosti bile otvorene.⁷⁷

⁷⁵ Goldstein, Ivo. Hrvatska 1918.-2008. Europapress holding, Novi liber, Zagreb 2008. str. 208-209.

⁷⁶ Matković, Hrvoje. Povijest Jugoslavije (1918-1991) hrvatski pogled, Naklada Pavičić, Zagreb 1998. Str 242.

⁷⁷ Goldstein, Ivo. Hrvatska 1918.-2008. Europapress holding, Novi liber, Zagreb 2008. Str. 209.

Srpski oficiri i političari, a i neki ministri, optužili su druge narode, posebice Hrvate, da su počinili izdaju. Počele su svađe oko uzroka travanjškoga sloma koje neće prestati za sve vrijeme četverogodišnje ratne. Osim što su morali biti demoralizirani slabošću jugoslavenske vojske i snagom neprijatelja, nema sumnje da se mnogi Hrvati nisu željeli boriti za državu koju nisu smatrali svojom. Uostalom, ustaše su prihvaćale dio odgovornosti za slom jugoslavenske vojske i ne samo to, oni tu odgovornost sebi i pripisuju, kako svjedoči Mladen Lorković u saborskom govoru 1942. godine.⁷⁸

⁷⁸ Goldstein, Ivo. Hrvatska 1918.-2008. Europapress holding, Novi liber, Zagreb 2008. Str. 209.

5.5. Uspostava NDH

Teška razočaranja iz vremena monarhističke Jugoslavije dovela su do toga da su mnogi u Hrvatskoj u travnju 1941. pozdravili osnivanje NDH. Osim toga, smatrali su da je uspostavom nove, nacistima političke bliske države, Hrvatska izbjegla ratna stradanja u koja je Europa tako dramatična utonula – sve pod parolom “Nema rata, a imamo državu!”.⁷⁹

Nakon travanjskog rata na teritoriju bivše jugoslavenske države uspostavljen je složen okupacijski sustav. Osnovna podjela je bila, njemačko i talijansko interesno područje koje je odvojeno demarkacijskom linijom. Svako od tih područja bilo je zaposjednuto njemačkim i talijanskim vojnim jedinicama, a unutar svake od tih dviju okupacijskih zona organizirana je vojno-civilna vlast različitog ustrojstva. Neki su dijelovi bili potpuno anektirani, tj. pripojeni Njemačkoj i Italiji ili njihovim saveznicima Mađarskoj i Bugarskoj. U drugim su formirane domaće vlasti, ali pod punim nadzorom njemačkih ili talijanskih okupacijskih snaga.

U satima kada su njemačke trupe ulazile slavodobitno u Zagreb, bivši austrougarski časnik Slavko Kvaternik, jedan od vođa nacionalističkog pokreta u zemlji, na Radio Zagrebu, u nazočnosti i u dogovoru s opunomoćenikom vlade Trećega Reicha Edmundom Veesenmaverom pročitao je tekst o proglašenju Nezavisne Države Hrvatske: “Hrvatski narode! Božja providnost i volja naših saveznika te mukotrpnja i višestoljetna borba hrvatskog naroda i velika požrtvovnost našeg poglavnika dr Ante Pavelića, te ustaškog pokreta u zemlji i u inozemstvu: odredili su da danas pred dan uskrsnuća Božjega Sina uskrsne i naša Nezavisna Država Hrvatska...” (Uskrs je te godine bio 13. travnja). U Pavelićevo ime Kvaternik je preuzeo vlast i zapovjedništvo nad oružanim snagama. Došavši na čelo NDH Pavelić je zadržao titulu poglavnik koju je imao i u emigraciji kao osnivač i vrhovnik ustaške emigrantske organizacije. Kao šef države donosio je sve odluke i zakone, imenovao i razrješavao sve visoke dužnosnike.

S proglašenjem “nezavisne” Hrvatske ostvaren je cilj kojem je skupina hrvatskih ekstremista, uz slabiju ili jaču podršku nekih drugih krugova u Hrvatskoj, godinama težila. Međutim, problemi koji su dolazili na dnevni red, uglavnom je bilo nemoguće riješiti. Prvi od njih, ovisnost o Reichu i Italiji, ustaše i oni koji su im bili skloni tumačili su zapravo kao da je riječ o prednosti. Smatrali su da će NDH vezivanjem s Reichom odmah ostvariti brz napredak, jer

⁷⁹ Jugoslavija u istorijskoj perspektivi, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2017. str. 129.

je Reich utemeljio tisućgodišnji “novi europski poredak”, kojem se pripisivala superiornost nad dekadentnim zapadnim kapitalizmom i bezbožnim komunizmom. No, ubrzo se pokazalo da je to zapravo bila omča oko vrata koju vlast NDH nikada nije uspjela, a zapravo niti željela skinuti. Simpatije koje je NDH imala u dijelu javnosti ubrzo su ustupile mjesto razočaranjima. Razgraničenjem s Italijom i s Mađarskom otkinuti su veliki dijelovi hrvatskog teritorija, njemačka i talijanska vojska imale su poseban tretman, pa je sve većem broju ljudi Jugoslovensko iskustvo u nacionalnim perspektivama 1941. postajalo jasno da je NDH zapravo njemačko-talijanski protektorat. Rasni, vjerski i etnički progoni Srba, Židova i Roma, te surovi teror nad političkim neistomišljenicima Hrvatima, izazivao je odbojnost i nesigurnost kod sve većeg broja Hrvata (“veliko oduševljenje na ulicama brzo je splasnulo kad su se pojavili prvi plakati o strijeljanim i obješenim protivnicima i nedužnim taocima”).⁸⁰

Hrvatska država nije imala ustava, niti parlamentarnih institucija i višestranačja, pa je sva vlast bila koncentrirana u poglavnikovim rukama. Tijekom četverogodišnjeg postojanja NDH je bila opterećena brojnim problemima, izbijanje oružanih pobuna, veliki izdaci za vojne snage i materijalne obveze prema talijanskim i njemačkim saveznicima, sve teže privredno stanje i problem prehrane stanovništva. To nezadovoljstvo stvorilo je podlogu za razvoj antifašističkog pokreta predvođenog Komunističkom partijom.

⁸⁰ Jugoslavija u istorijskoj perspektivi, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2017. str. 129-130.

6. Zaključak

Možemo zaključiti kako se Kraljevina Jugoslavija u četrdesetim godinama prošlog stoljeća našla u izrazito nepovoljnom međunarodnom položaju. Izdvajaju se četiri ključna razloga zbog kojih Kraljevina nije mogla preživjeti to turbulentno razdoblje. Prvo, od samih početaka u zemlji je bio iznimno vidljiv nedostatak demokracije, možemo se prisjetiti kako je potpisivanje Krfske deklaracije Kraljevinu Jugoslaviju definiralo kao ustavnu, demokratsku i parlamentarnu monarhiju, što je bilo u potpunosti suprotno od stvarnog stanja u zemlji. Problem nedostatka demokracije posebno je eskalirao nakon izbora za Ustavotvornu skupštinu. Drugo, unatoč agrarnoj reformi teško socijalno stanje u zemlji nije se poboljšavalo, možemo reći kako je bila na gospodarskom planu zaista neuspješna zemlja. Treće, u zemlji je zavladao strukturalna nepravda i nejednakost, najbolji primjer za to predstavljao je odnos Komunističke partije Jugoslavije i opozicije. Na koncu, među stanovništvom nije postojala zajednička vizija budućnosti, odnosno nije bilo nekog zajedničkog cilja kojem bi barem većina građana težila.

7. Sažetak

Tijekom svog kratkog postojanja, nešto malo više od dva desetljeća obilježenih brojnim krizama i sukobima, Kraljevina Jugoslavija je tražila način kojim će unutar svojih granica omogućiti jedinstvo među brojnim nacionalnim manjinama, a istovremeno na vanjskom planu težila je tome da se osigura od agresije moćnih susjednih država. Od samog početka jedan od glavnih problema predstavljala je činjenica kako su se u zajedničkoj državi našle tri nacionalne manjine s često različitim i protuslovnim stavovima. Nakon Travanjskog rata među srpskim nacionalistima prevladavala je teorija koja je tvrdila da je izdaja Hrvata i drugih nesrpskih naroda glavni razlog brzog sloma Kraljevine Jugoslavije. Na početku Komunistička partija Jugoslavije nije podržavala takvu propagandu, međutim kasnije su te ideje prihvaćene u dijelu tadašnje srpske historiografije. U radu su prikazani stvarni uzroci poraza, odnosno loše vođena vanjska politika i neriješeni odnosi među manjinama u državi. Također nerješavanje hrvatskog nacionalnog pitanja pridonijelo je jugoslavenskoj slabosti. Potrebno je naglasiti kako nije moguće izdvojiti jedini glavni uzrok propasti Kraljevine Jugoslavije.

8. Bibliografija

1. Hoptner, Jacob. Jugoslavija u krizi 1934-1941, Otokar Keršovani, Rijeka 1972.
2. Matković, Hrvoje. Povijest Jugoslavije (1918-1991) hrvatski pogled, Naklada Pavičić, Zagreb 1998.
3. Goldstein, Ivo. Hrvatska 1918.-2008. Europapress holding, Novi liber, Zagreb 2008.
4. Čulinović, Ferdo. Jugoslavija između dva rata II., JAZU, Zagreb, 1961.
5. Čulinović, Ferdo. Slom stare Jugoslavije, Školska knjiga, Zagreb, 1958.

Internetski izvori / znanstveni radovi

1. Janjatović, Bosiljka. "Hrvatska 1928.-1934. godine: vrijeme organiziranih političkih ubojstava." Povijesni prilozi 13, br. 13 (1994): 219-244. <https://hrcak.srce.hr/107202>
2. Hutinec, G. (2004). Historiografija o uzrocima poraza Kraljevine Jugoslavije u Travanjskom ratu 1941. – nastavak rata drugim sredstvima.. Polemos, VII (13-14), 193-208. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/2867>
3. Globačink Matko, Komunistička partija Jugoslavije u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj od Travanjskog rata do napada Nacističke Njemačke na Sovjetski Savez
4. Jugoslavija u istorijskoj perspektivi, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2017.
5. Kardum Tomislav, KPH/KPJ u Banovini Hrvatskoj, Zagreb 2020.